

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

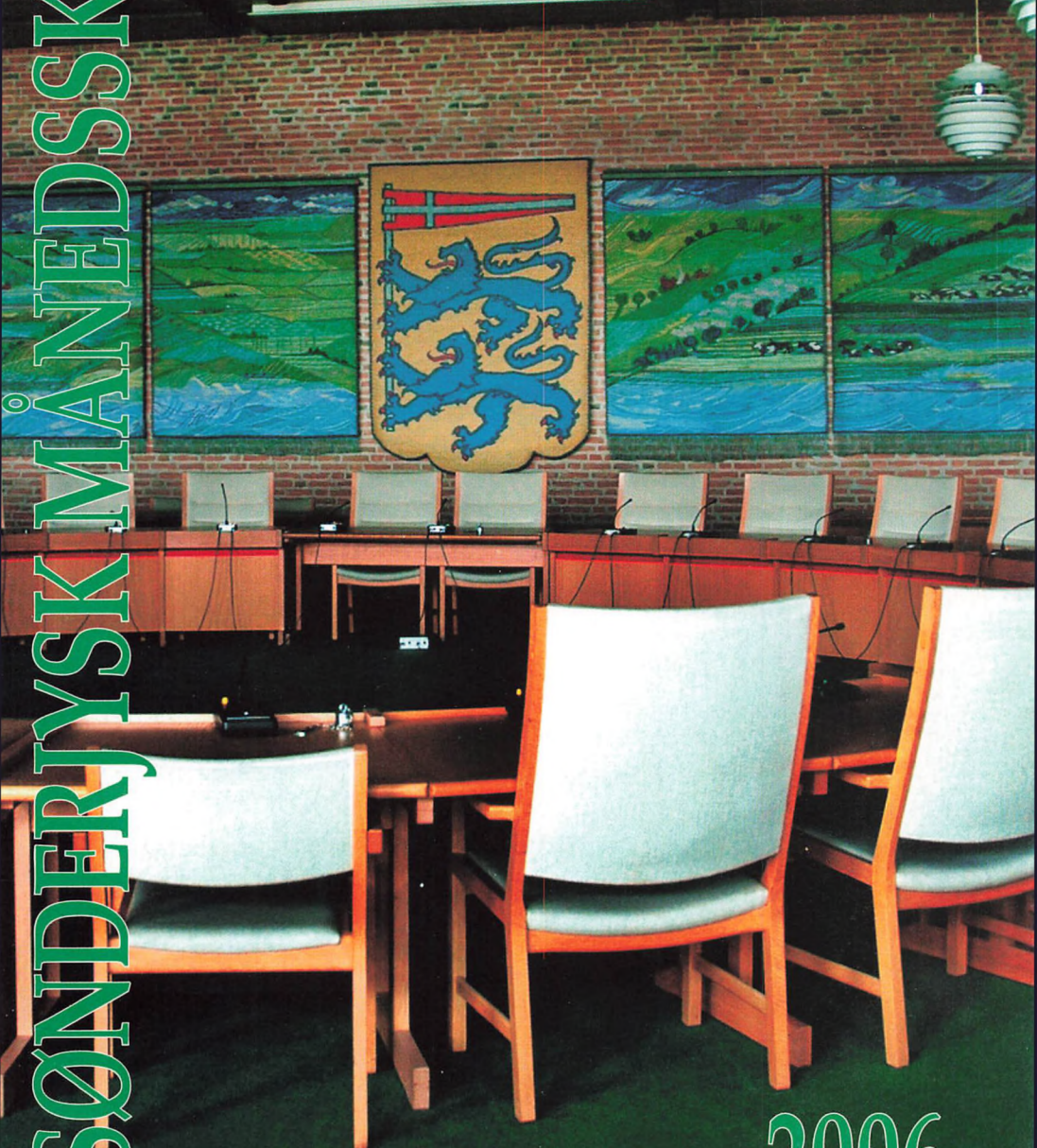
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 7

2006

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris

195 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 25 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 35 kr. pr. stk.

Ekspedition:

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

tlf. 74 62 46 83

email: hssdj@hssdj.dk

www.hssdj.dk

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:

Kim Furdal (ansv.)

Museum Sønderjylland

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

tlf. 74 62 58 60

email: kf@isl.dk

Lennart Madsen

Museum Sønderjylland

6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen

Museum Sønderjylland

6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats og tryk:

Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

I dette nummer:

- Redaktionen* 251
- Sønderjyllands Amt* 252
- Den 31. december 2006 lukker Sønderjyllands Amt efter 36 års virke. Redaktionen har i den anledning bedt fhv. amtsborgmester i Sønderjyllands Amt fra 1982 til 2000, Kresten Philipsen, se tilbage på amtets virke.
- Sygehuse i Sønderjylland* 258
- Fhv. forstander Dagmar Bork tegner et portræt af det sønderjyske sygehusvæsens historie fra sidste halvdel af 1800-tallet og frem til reformen i dag, hvor det bliver en del af Region Syddanmark.
- Spillet om Sønderjylland set gennem avispalterne* 268
- Med Kommunalreformen reduceres antallet af kommuner i Sønderjylland fra de nuværende 24 til fire Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland – ISL, har set nærmere på det politiske spil, der førte til etableringen af de fire sønderjyske kommuner.
- Sønderjyske rådhuse* 279
- Rådhuset er på en gang en administrationsbygning og en repræsentationsbygning for kommunalbestyrelsen. Arkitekt m.a.a. Jørgen Toft Jessen, Haderslev, har set nærmere på de sønderjyske rådhuse.
- Kommunesammenlægninger 1920, 1970 og 2007* 285
- Kommunaldirektør Hans Holt, Løgumkloster kommune, ser tilbage på sammenlægningerne i 1920 og 1970 og forskellene mellem reformen i 1970 og i dag.
- Det sker – på Museum Sønderjylland* 292
- Bognyt* 294
- Bagsiden om forsiden* 296
- Når Sønderjyllands Amt nedlægges, skifter en række kunstværker på amtsgården ejer. Overinspektør Ove Mogensen, Museum Sønderjylland. Kunstmuseet Tønder, fortæller om det store vægtæppe i amtsrådssalen udført af væveren Ann-Mari Kornerup.

Forsidebillede:

Amtsrådssalen med væveren Ann-Mari Kornerups vægtæppe.

Foto: Museum Sønderjylland. Kunstmuseet Tønder.

Forord

Den 1. januar 2007 træder den største reform af kommunestyret siden 1970 i kraft. Med reformen forsvinder de 14 amter, mens landets 271 kommuner bliver sammenlagt til 98 nye kommuner med en række nye arbejdsopgaver og beføjelser. Målet er, med indenrigsminister Lars Løkke Rasmussens ord, at skabe en offentlig sektor, der kan løse opgaverne med høj kvalitet og så tæt på borgerne som muligt.

For Sønderjylland er det ikke blot nedlæggelsen af et amt, men også nedlæggelsen af et amt, som er langt mere end en administrativ enhed i kraft af landsdelens særlige historie. Dermed er Historisk Samfund for Sønderjylland en af de få organisationer tilbage, der bærer navnet Sønderjylland og beskæf-

tiger sig med landsdelen. Denne begivenhed vil redaktionen naturligvis gerne markere med et temanummer om reformen med en palet af artikler om Sønderjyllands Amt og kommunalreformen.

Dette kan kun lade sig gøre med velvillig hjælp udefra. Redaktionen vil derfor gerne takke forfatterne, der i en travl tid alligevel har fundet tid til at skrive til Sønderjysk Månedsskrift. Der skal også lyde en varm tak til Sønderjyllands Amts Kulturfond, der ikke blot har støttet dette temanummer, men som gennem årene har ydet et væsentligt bidrag til en bred folkelig formidling af den sønderjyske historiske kulturarv.

Redaktionen

Foto: Olav B. Hansen, JydskeVestkysten.

Sønderjyllands Amt

Af KRESTEN PHILIPSEN

Med strukturreformen lukker amterne, der i Kongeriget har eksisteret siden 1660 og fra 1841 som folkevalgte forsamlinger. Redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift har i den anledning bedt fhv. amtsborgmester i Sønderjyllands Amt fra 1982 til 2000, Kresten Philipsen, se tilbage på amtets virke.

Forarbejdet til kommunalreformen i 1970 var – i modsætning til den nuværende Strukturreform – længe undervejs og ganske omfattende. Den politiske diskussion i partierne stod på i flere år, og da man nærmede sig gennemførelsen, drog minister, folketingsudvalg og kommission land og rige rundt for at drøfte udestående spørgsmål med de berørte lokalpolitikere. Folketingets respekt for det lokale selvstyre var åbenbart langt større end nu, hvor en folkelig debat anses for gennemført, når indenrigsministeren har været på et roadshow i de fleste amter.

Der var almindelig enighed om, at Sønderjylland skulle være ét amt. En enighed der dog ikke rakte til amtmanden i Tønder, Tyge Haarløv, der fik foretræde for folketingsudvalget for at advokere for et selvstændigt Tønder amt, medens andre på vestkysten var tilhængere af at blive en del af Ribe amt.

Resultatet blev det nuværende Sønderjyllands Amt, der klart havde fordel af at være en folkelig, kulturel og geografisk enhed. Min tidligere kollega fra Vejle, Erling Tiedemann, sagde om Vejle Amt, at det var et administrativt postulat. Det betød, at de sammen med andre amter havde langt sværere ved at skabe en fællesskabsfølelse og få tingene til at hænge sammen.

Erik Jessen (V) blev den første amtsborgmester efter et længere forhandlingsforløb, hvor Peter Gorrsen (A) til sidst blev tilbudt posten. Men da Svend Ingomar Petersen (Radikale Venstre)

Aabenraa Sygehus blev indviet i 1992. Sygehuset blev fra starten kendt for diskussionen med sundhedsministeren omkring de »selvbestaltede patienter«, som sygehuset fra 1992 til 1994 fik lov til at behandle. Foto: Sønderjyllands Amt. Museum Sønderjylland. ISL.

følte, at initiativet var ved at glide ham af hænde, tilbød han sammen med Harro Marquardsen (Slesvigsk Parti) at stemme på Erik Jessen mod passende modydelser naturligvis. De blev begge medlem af økonomiudvalget, og Ingomar Petersen blev også formand for teknisk udvalg. Sammen med by- og landzoneloven, der snart fulgte, og Flensborg Fjordkommissionen sikrede det Ingomar god plads i medierne.

Det brede samarbejde i amtsrådet, der har holdt det meste af tiden siden, blev dengang grundlagt både ved de gode personlige relationer mellem Erik Jessen og Peter Gorrsen, og fordi flertallet ikke satte sig på alle udvalgsformandsposter, men tildelte socialdemokraterne to.

Peter Gorrsen var medlem af Folketinget og amtsrådsforeningens bestyrelse, men fandt alligevel tid til at levere synlig ledelse i den socialdemokratiske gruppe. Når Erik Jessen havde forelagt en sag i amtsrådet og spurgte, om der var yderligere bemærkninger, kunne man ofte høre Peter Gorrsen højt sige nej. Det virkede dæmpende på de fleste.

Sygehusene var amternes største opgave, og det lå i kortene, at sygekasserne skulle nedlægges, og praktiserende læger, speciallæger og tandlæger og ikke mindst tilskud til medicin skulle styres fra amterne. Det skete i 1973. Nu var det meningen, at der skulle styr på lægerne og de stigende omkostninger. Det lykkedes nu ikke. Redskaberne var ikke til stede, og udgifterne til sygesikringen steg langt stærkere end udgifterne til sygehusene.

Amtet var fra starten forpligtet til at videreføre den sygehusplanlægning, sundhedsstyrelsen og indenrigsministeriet havde iværksat. Staten havde bygget de to højhuse i Sønderborg, og amtet skulle nu bygge de sidste to. Søn-

I 1980 overtog amterne den statslige særforborg. En af de institutioner, som amtet overtog, var Løgumgårde ved Løgumkloster, som i den forbindelse blev nednormeret for bl.a. at give beboerne eget værelse. Billedet er taget ved en galefestival i maj 2003. Foto: Hans Christian Gabelgaard, JydskeVestkysten.

derborg var hovedsygehuset med alle specialer.

Set fra København var specialiserede sygehuse i Kolding, Esbjerg og Sønderborg passende, og man forsøgte længe at modsætte sig renovering eller nybyggeri i Aabenraa.

Samme synspunkt havde man ikke i amtsrådet. Her mente man, at Aabenraa trængte mest til renovering, men det tog lang tid før tilladelsen kom. Man kan vel lidt forenklet sige, at skulle man undvære et sygehus i amtet, var det Aabenraa, og skulle man nøjes med ét sygehus, skulle det ligge i Aabenraa. Problemerne kan stadigvæk ses i sygehusdebatten.

Amtet byggede videre i Sønderborg og gennemførte en større renovering af Tønder sygehus. Det gamle amtsråd og byrådet i Haderslev havde påbegyndt byggeriet af et nyt sygehus, smukt beliggende ved Haderslev Dam. Byggeriet var problemfyldt og overskred budgetterne gang på gang. Peter Gorrsen

mente, at hvis det nye amt ikke var kommet, ville man for første gang have set en by og et amt gå »pleite«. Der vaserede byggesager fra Haderslev helt hen til midten af firserne.

Der var rigeligt med penge i den offentlige sektor i begyndelsen af 70-erne. I årene forud og lige efter reformen så man den største stigning nogensinde i de offentlige udgifter, 4% til 6% om året.

Det tog tid at opbygge den nye amtlig administration og føre de mange planer ud i livet, så amtet nåede de første år at opbygge en betydelig formue.

Det psykiatriske sygehusvæsen blev først amtskommunalt 1. april 1976. Skiftet var stærkt ventet i Augustenborg. I de senest forudgående år var der slet ikke sket noget, for staten vidste jo, at man skulle af med Statens Sindssygehusvæsen. Det psykiatriske sygehusvæsen var i øvrigt et udmærket eksempel på, at selv om noget er styret af staten, er der ingen garanti for, at der er ens serviceniveau over hele landet.

Amtsrådet var chokeret over Augustenborg sygehus' ringe bygningsmæssige forhold med store sovesale og gik straks i gang med at udarbejde planer for nybyggeri, først i Augustenborg og senere i Haderslev. Der var også en mindre afdeling på tegnebrættet i Tønder, men heldigvis blev vi klogere undervejs. Sengetallet, der i 1976 var knap 500 i hele amtet, er i dag 125. Det er selvfølgelig opbygningen af den omfattende distriktspsykiatriske behandling og bedre medicin, der har muliggjort denne udvikling. En af de sikkert mange fejl, vi har begået både her og andre steder, er givetvis, at vi i for lang tid har anskuet tingene for meget fra institutionernes synsvinkel.

Bistandsloven i 1974 bragte også mange nye opgaver til. Ikke mindst driften af en række institutioner – der hidtil havde været statslige eller selve-

Grænseoverskridende naturgenopretningsprojekt for Frøslev-Jardelund mose omkring 1990, udført med støtte fra EU for at genoprette vandbalancen i mosen. Foto: Naturafdelingen, Sønderjyllands Amt. Museum Sønderjylland. ISL.

jende – for børn og unge. Betalingen var delt lige mellem amtet og kommunerne, og det gav løbende anledning til uoverensstemmelser. 11-timers regel og arbejdsmiljøregler gjorde arbejdet dyrt og vanskeligt. Der opstod mange plejekollektiver, der overflødiggjorde en række af amtets institutioner samtidig med, at vi sad tilbage med det overordnede forsynings- og kvalitetsansvar. Socialcentrene kom til med sekretariatsbetjening af revaliderings- og pensionsnævn og amtsankenævnet, og amtet fik pålagt en bredere rådgivningsforpligtelse over for udsatte grupper.

Næste helt store opgave inden for socialområdet var særforborgens udlægning 1. januar 1980. Der fulgte nogle penge med, og loven pålagde amterne at gennemføre en tiltrængt udbygning i form af mindre institutioner. I Sønderjylland havde vi heldigvis kun Løngård, men mange sønderjyder var anbragt på Ribelund og Nørrelund. Ligesom i psykiatrien var institutionerne indholdsmæssigt og bygningsmæssigt

stærkt forsømt. Det hører til de sortere kapitler, at vi fandt personer, der slet ikke var udviklingshæmmede og derfor aldrig skulle have været anbragt på de pågældende institutioner. Og mange af de bragte kunne efter en overgang klare sig selv i bofællesskaber. Socialudvalget i Sønderjyllands Amt var ved en lejlighed på besøg i Ribe Amt og blev godt beværtet. Da man takkede for gæstfriheden, var formanden i Ribe dog så ærlig, at han sagde, at det var der ingen grund til, for regningen blev konteret på Ribelund, og der boede flere fra Sønderjylland end fra Ribe, så sønderjyderne betalte broderparten.

De »grønne« skoler og undervisningscenteret fulgte også med. Alle kommuner minus købstæderne mente, at amtet skulle drive skolerne. Det besluttede man så i amtsrådet, men omkring undervisningscenteret i Aabenraa, der var en del af en kommunal folkeskole, gav det anledning til idelige problemer om penge og ledelse.

De lettere handicappede elever blev i folkeskolen med særlige støtteforanstaltninger. Afhængigt af sværhedsgraden var det amtet eller kommunen, der skulle betale, så der blev brugt mange psykologtimer, ikke på at hjælpe eleverne, men på at slås amt og kommune imellem om hvem, der skulle betale. Set fra amtets side var det påfaldende, at der var meget stor forskel kommunerne imellem, hvor mange elever der var omfattet af de forskellige foranstaltninger.

Gymnasierne eller statsskolerne, som de hed i Sønderjylland, overgik til amtet af flere omgange. Først betalingsforpligtelsen, senere hele driften, der dog blev stærkt begrænset af direktoratets regelstyring. Skolerne var ikke lige begejstrede, og det virkede lidt patetisk at se en ellers moderne rektor kæmpe for splitflaget. Når man ser, hvor mange

penge amtet har brugt på nybyggeri af amtsgymnasiet i Sønderborg og renovering af de øvrige, burde man nok have været lidt venligere. Jeg tror ikke, mulighederne bliver lige så gode i det nye regi. HF-undervisning blev også udbudt på gymnasierne og som enkeltfag på VUC centrene, der også var igenem en pæn udbygning.

Amtet har gennem alle årene forsøgt at fremme uddannelsesmulighederne gennem arbejdet i Uddannelseskommissionen, der havde repræsentanter fra alle ungdomsuddannelser og erhvervslivet. Arbejdet gik bedst i medvind. Vi ønskede at gennemføre en samlet planlægning af ungdomsuddannelserne – gerne i amtsligt regi – men der har været mange andre interesser og ikke alle til elevernes fordel.

Helt fra begyndelsen var det nye amtsråd enigt om, at det havde en særlig kulturpolitisk forpligtelse. En landsdelsscene blev det ikke til, man syntes, det blev for dyrt. Men amtet overtog betalingsforpligtelsen for langt hovedparten af de 25% af symfoniorkesterets udgifter, der skulle skaffes lokalt. De andre landsdelsorkestre fik kun 50% i tilskud fra staten. Det var henvisningen til orkestrets forpligtelser i Sydslesvig, der gjorde forskellen.

På museumsområdet blev man enige om en særlig sønderjysk model, hvor amtet betalte 75% af udgifterne efter statstilskuddet og beliggenhedskommunen de sidste 25%. Ordningen åbnede mulighed for et nærmere samarbejde og en arbejdsdeling museerne imellem. Ulempen var, at kommunerne ikke var særligt interesserede i at tage initiativer, der kunne koste dem penge. Symfoniorkester og museer gjorde, at amtets udgifter til kultur pr. indbygger lå langt højere end i andre amter, men det var vi egentlig godt tilfredse med.

Sønderjyllands Kunstmuseum var

udelukkende amtsligt, og det lykkedes ved hjælp af store tilskud at få renoveret vandtårnet og gennemført nybyggeriet på Slotsbanken i Tønder. Da vi gik i gang med planerne, var det ganske vist forventningen, at alle pengene kunne skaffes fra fonde, men det kom til at koste amtsrådet ca. 30 mio. kr. Havde vi vidst det, var vi næppe gået i gang, men jeg tror, de fleste glæder sig over resultatet. Det var en skam, at Svend Wiig Hansen ikke nåede at lave den skulptur til rotonden, som han havde lovet.

Amtet bidrog også ved opførelsen af Historiecenter Dybbøl Banke. Opførelsen, der blev betalt af Aage V. Jensens fond, kom til at koste 25 mio. kr., det dobbelte af hvad udgiften var vurderet til. Man laver ikke om på Dybbøl Banke uden at vække stærke følelser, så det var ikke en af de nemme opgaver, ligesom det heller ikke var nemt at få balance i driftsøkonomien, så gratis blev det ikke for amtet.

Den høje ungdomsarbejdsløshed i begyndelsen af 1980'erne gjorde, at amtet tog initiativ til en række beskæftigelsesprojekter med bygningsrenovering. Frøslevlejren var langt det største og strakte sig over flere år. Renovering af Cathrinesminde teglværk var et andet. Ingen af stederne havde formodentlig eksisteret i dag, hvis ikke projekterne var gennemført.

Teknisk forvaltning var fra begyndelsen relativt stor og velfungerende. Første chef var Tønders amtsvejsinspektør Knud Jensen, der var en rigtig imperiebygger med store anlægs- og vedligeholdelsesafdelinger og eget asfaltværk. Det stammede dog fra den tid efter Genforeningen, hvor der ikke var andre. Amtet havde dobbelt så mange km vej pr. indbygger som de fleste andre amter, med tilsvarende højt udgiftsniveau. Men teknisk forvaltning var altid leveringsdygtig i notater, der viste, at de var

bedst og billigst. Imponerende var det i hvert fald at se den korpsånd, der var skabt hos alle medarbejdere, og når Knud Jensen havde haft et nyt udvalg et lille års tid, syntes vi andre, at »de alle marcherede i takt«. Dette ikke være sagt for at skjule, at vi havde og har et meget velfungerende vejvæsen, men de mange indskrænkninger undervejs har ikke alle været ligetil.

Byggeriet af det fremskudte dige, der blev indviet 10. maj 1982, havde amtet som bygherre sammen med landbrugsministeriet i Kiel. Et glimrende eksempel på, at amtet havde ekspertisen og viljen til at gennemføre så stort et projekt. Når man ser på trafikministeriets vilje til at finde de sidste håndører til renovering af Rejsbydiget nu, kan man godt frygte lidt for fremtiden.

Der kom mange nye miljø- og planlægningslove til i 1970'erne og 1980'erne. Miljøafdelingen i Tønder voksede fra de knap 20 medarbejdere, der havde været i vandløbsafdelingen, til næsten 100. Mange nok til at tiltrække kvalificeret arbejdskraft og skabe et attraktivt arbejdsmiljø. Det er både synd og skam, at det nu spredes for alle vinde. Ind imellem dukkede ønsket om at samle hele administrationen på amtsgården op sammen med et løfte om personalebesparelser, men der var ingen, der rigtig havde lyst til at tage det slagsmål. Slet ikke når vi selv i regionplanen ønskede at styrke vesteregnet.

Regionplanen, der som udgangspunkt var en fornuftig sammenskrivning af kommunernes og amtets planer, udviklede sig til en papirtiger, og da den mest var at ligne med en bil uden styretøj, men med brems, fik den kun betydning for amtets egne dispositioner. Troen på, at man kunne få noget til at gro andre steder, hvis man begrænsede væksten der, hvor folk selv ville bygge, var ikke til stede.

Den 3. januar 1976 var det lige ved at gå galt, da det blæste ualmindelig kraftigt, og vadehavet steg med foruroligende hast. Digerne holdt, og det gjorde de også ved stormfloden i 1981, hvor man ved Kammerlusen målte den hidtil højeste vandstand på +5,01 meter, men var vandet steget blot få centimeter mere, eller havde presset på digerne varet længere, var det gået galt. Foto: Naturafdelingen, Sønderjyllands Amt. Museum Sønderjylland. ISL.

Det var de fire købstadsborgmestre, der i sin tid startede det grænseoverskridende samarbejde med Flensborg. Det udviklede sig til afholdelse af Dansk-Tyske dage nord for grænsen og Flensburger Tage syd for med flerdages program iblandet kulturelle begivenheder. Interessen svandt omkring 1980. Amtet havde i mellemtiden indledt kontakt med Flensborg by og de to amter Nordfrisland og Slesvig-Flensborg. Ud over de bilaterale kontakter stiftede man et kommunalpolitisk forum, hvor man mødtes på skift med skiftende formænd, og man kan ikke undre sig over, at det gav manglende kontinuitet. Det skal også nævnes, at konkrete problemer blev forsøgt løst direkte mellem de berørte parter som f.eks. Flensborg Fjordkommissionen eller Frøslev-Jardevlund mose, ofte med regeringen i Kiel som medspiller.

Amtet havde altid været modstander af at institutionalisere samarbejdet. Det

ville tyskerne gerne, men min egen udlægning er, at tyskerne holdt bedre taler, end vi gjorde, men når det gjaldt om at få gennemført det konkrete aftalte, kunne vi fint klare os. Da samarbejdet med landsregeringen i Kiel om tilskud fra Interregprogrammet kom i gang, var der ingen, der hæftede sig ved, at det var en klar institutionalisering. Fordelene var også åbenbare, det bragte betydelige beløb til grænselandet og betød, at mange flere blev involveret i arbejdet med gennemførelsen af projekterne. Selv har jeg nok haft flere møder med ministre fra Kiel end fra København.

Det fortsatte tyske pres og den ringe fremdrift i Kommunalpolitisk Forum førte til et ønske om et fælles sekretariat for en fælles grænseregion. Det gav som bekendt anledning til stor modstand. Jeg skal ikke gå nærmere ind i det her, men nøjes med at gentage, hvad jeg sagde dengang, nemlig at regionen langt mere risikerede en parkeringsbøde end en fartbøde. Det har vist sig at være rigtigt.

Det bliver spændende at se, hvordan det grænseoverskridende samarbejde vil få det fremover. De fire sønderjyske kommuner risikerer meget let at komme til at lide af samme svaghed, som den tyske side har haft hele tiden, når det ikke var Kiel, der sad for den anden bordende, nemlig at de er fire parter, der først skal være enige. Nærmere bliver det heller ikke af mangel på penge.

En god ven sagde til mig, da jeg gik af, at nu skulle jeg huske, at: »There is nothing as past as the past president.« Det har jeg forsøgt at leve op til, og jeg håber, det går langt bedre med Strukturreformen, end jeg forventer. Jeg kan ikke se, hvem der rigtig kan og vil tage vare på Sønderjylland, men set fra alle andre steder end her, er det vel ligegyldigt.

Sygehuse i Sønderjylland

Af DAGMAR BORK

Sygehusvæsenet er amternes suverænt største udgiftsområde, således også i Sønderjyllands Amt. Fhv. forstander Dagmar Bork tegner her et portræt af det sønderjyske sygehusvæsens historie fra sidste halvdel af 1800-tallet og frem til reformen i dag, hvor det bliver en del af Region Syddanmark.

Sygehuse i Sønderjylland har som i det øvrige land gennemgået en spændende udvikling fra at være en gren af fattiggården til det moderne sygehus, der i dag dominerer bybilledet eller landskabet i de fire købstæder, Haderslev, Sønderborg, Tønder og Aabenraa. Ikke mindst Augustenborg Sygehus og Gigthospitalet i Gråsten markerer sig ved deres beliggenhed i smukke omgivelser. En særlig dimension for de sønderjyske sygehuse er, at udviklingen strækker sig fra Hertugdømmernes tid over tysk tid fra 1864 til 1920 til årene efter Genforeningen. Den økonomiske baggrund for opførelse af sygehuse har været private midler, amter, kommuner og staten.

Der bygges sygehuse som aldrig før

Det første egentlige sygehus i Sønderjylland var Christina Friederica Stiftelsen i Haderslev fra 1839. Det blev opført for private midler, skænket af kammerherreinde Christina Friederica von Holstein »Til fordel for fattige syge i Haderslev Amt«. Det var et for sin tid meget moderne hus med plads til tyve patienter, operationsstue, køkken samt bolig til kirurgen og personalet. Det er bemærkelsesværdigt, at sengeafdelingen med få ændringer – indlæggelse af centralvarme og håndvask på stuerne –

fungerede frem til 1975. Den måske største udvikling på sygehusområdet forekom i slutningen af 1800-tallet. Haderslev Amt opførte i 1860 sygehuset i Gram for at give Vesteramtets befolkning samme tilbud som patienter i Østeramtet. Her havde amtet længe haft et samarbejde med Christina Friederica Stiftelsen, og i 1891 overtog man stiftelsen. I samme tiår blev der opført nye sygehuse med stor hast: Haderslev Bys Sygehus 1896, Sønderborg Amts- og Bys Sygehus, det senere Kongevejshospital, 1894, Aabenraa Sygehus 1891, Højer, Løgumkloster og Tønder Sygehus i henholdsvis 1893, 1894 og 1898. Den decentrale model i Tønder Amt understreges af, at der samtidig blev opført sygehuse i Leck, Niebøll, Wyk og Westerland. Det var målet at give borgerne i det tyndt befolkede område nærhed til behandlingsstedet. De største sygehuse rummede efter udbygningen knap hundrede sengepladser. Højer Sygehus havde som det mindste plads til tolv patienter. En videre udvikling, som den skete i Kongeriget, stagnerede i Sønderjylland under Første Verdenskrig. Her brugte Tyskland sine ressourcer på krigsførelsen, og blandt andre restriktioner blev sygehuse fra regeringen i Berlin anmodet om at spare på »Nyanskaffelser, reparationer samt på brød«. I 1920 var der i alt 433 sengepladser til rådighed i landsdelen til en befolkning på 163.000 personer. Det svarer til 2 ²/₃ seng per 1000 indbyggere.

Baggrunden for det omfattende byggeri
Årsag til den iøjnespringende udvik-

Tønder Sygehus fortsatte i nogle år efter Genforeningen samarbejdet med Diakonissestiftelsen i Flensborg. Her er søstrene på besøg hos greveparret på Schackenborg Slot. Amtmand og lensgreve O.D. Schack var formand for sygehusets bestyrelse fra 1922. Søstrene er klædt i deres sorte festdragt med slag og kors som smykke, og de bærer Flensborgstiftelsens særlige kappe. Greven ses bagest i billedet, grevinden siddende forrest. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Tønder Kommune.

ling af sygehuskapaciteten i perioden var ibrugtagningen af de nye medicinsk-teknologiske opdagelser, der forekom i slutningen af 1800-tallet. Narkosemidler – æter, kloroform og lattergas – gjorde det muligt for lægerne at operere i længere tid og med smertefrihed for patienterne. Opdagelsen af bakteriers skadelige virkninger førte til anvendelse af aseptik og antiseptik – sterilisering af instrumenter og forbindsstoffer og desinfektion af huden før operationer – og antallet af sårinfektioner faldt markant. Infektionsrisikoen blev yderligere nedsat, da kirurgens påklædning, når han opererede, tog form omkring 1890. Hvor lægen tidligere havde været iført almindelig habit, anvendte han nu overtrækskittel, gummihandsker og maske for næse og mund. Bedre kirurgiske instrumenter

hindrede blodtabet under operationer. Endelig satte også opdagelsen af røntgenstrålerne skub i sygehusbyggeriet. Narkose havde man kunnet give ved operationer i hjemmene, sterilisering af instrumenter kunne også gennemføres ved kogning på komfuret, men røntgenapparatet krævede en større institution. Med ibrugtagning af de nye opdagelser blev der nu mening i at opføre sygehuse, og der blev mening i at lade sig indlægge og behandle.

Fra Genforeningen og tiden frem

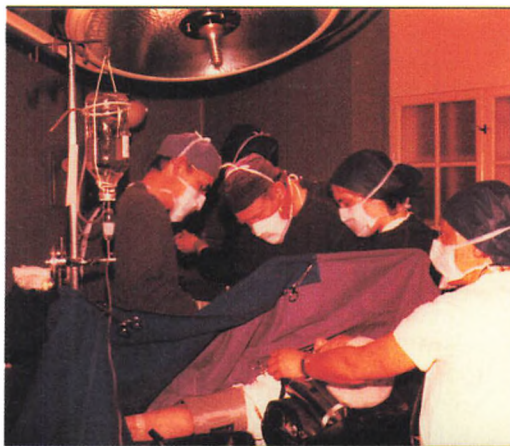
I 1920 stod det klart, at der måtte gøres en særlig indsats for at bringe sygehusvæsenet i Sønderjylland på niveau med det øvrige land. Mens den øverste lægellige ledelse i tysk tid var byens fysikus, blev der nu ansat danske overlæger og ligeledes danske sygehusinspektører.

Nye ledelsesformer blev indført, og sygehusenes bestyrelser bakkede op om ændringerne. Den tidligste udvidelse af sygehuskapaciteten fandt sted med oprettelsen af Statshospitalet i Sønderborg. Det blev indrettet med en kirurgisk og en medicinsk afdeling, havde 138 senge og blev taget i brug 1921. Den næste store udvidelse i Sønderborg var en patient- og behandlingsbygning, der blev taget i brug i 1934, og samtidig blev driften lagt sammen med Kongevejshospitalet. Da statens Sindssygehospitaler i 1960 fik navneændring til Statshospitaler, blev sygehuset i Sønderborg kaldt Landshospitalet. I årene fra 1920 og frem til 1970 skete der en næsten konstant og storstilet udvidelse af alle de sønderjyske sygehuse med senge- og behandlingsbygninger, centralkøkkener, vaskeri og andre serviceafdelinger. Personalestaben voksede, og der opførtes funktionærboliger til alle fastboende. Samtidig blev den lægelige specialdeling stadig mere markant. Det oprindelige »blandede sygehus«, der modtog patienter af alle kategorier, blev til »det firedelte sygehus« med specialerne kirurgi, medicin, narkose og røntgen. Herfra udviklede sig alle de øvrige specialer, der kendes i dag. Det samlede antal sygehussenge voksede fra 433 i 1920 til 1115 i 1970. Indbyggertallet var da 230.000, og der var således ved periodens slutning 4,72 seng til rådighed per 1000 indbyggere. I samme takt blev sygehusene store og attraktive arbejdspladser med et efterhånden omfattende og differentieret personale.

Hverdag på sygehuset

Dagligdagen på sygehusene formede sig i store træk ens fra 1930'erne og flere tiår frem. Klokker seks morgen var fyrbødere allerede i gang med at fylde på ovnene, der sikrede varme til komplek-

set. På sengeafdelingerne blev patienterne vækket af nattevagten, fik målt puls og temperatur, hvorefter morgengerningen med personligt toilette og sengeredning begyndte og fortsatte, når dagvagterne trådte til klokken syv. På operationsafdeling og røntgenafdeling blev der gjort klar til dagens undersøgelser og behandlinger. I værksted og depoter blev afdelingernes bestillinger gjort klar til udbringning. Gartneren passede de store og meget smukke hospitalshaver, der fandtes omkring alle de sønderjyske sygehuse. Alle ugifte ansatte – og det var langt de fleste – boede i sygehusenes funktionærboliger og havde såkaldt »fri station«, hvilket betød fuld kost, fri uniform og fri vask. Der var fuldt hus til måltiderne i de store spisestuer, og de steder, hvor diakonisserne havde ledelsen, blev der bedt bordbøn. Det kunne godt overraske en nyansat kandidat, der ikke var

Haderslev kirurgiske Sygehus 1975. Overlæge, dr.med. Erling Schroeder, opererer, assisteret af reservelæge og sygeplejersker. Blod og væske tilføres patienten under forløbet. Ætermasken er for længst erstattet af avanceret narkoseudstyr, der betjenes af specialsygeplejerske. Foto: Dagmar Borks samling af sygehushistoriske billeder.

informeret om husets skik og allerede havde taget for sig af retterne, før der var takket for de gode gaver. At bo på det sygehus, hvor man var ansat, var ikke blot en ret, men en pligt. Økonomaen havde dermed ansvaret for maden til både patienter og personale. Oldfruen havde ansvar for rent tøj til alle afdelinger og rene uniformer til sygeplejersker, elever, gangpiger, køkkenpiger, vaskeripiger samt jakker til portørerne og kitler til lægerne. Alt var fremstillet af bomuld, og det meste blev syet – og også lappet og repareret – på egen systue. Formiddagens arbejde i de forskellige afdelinger var præget af travlhed. Der blev opereret og røntgen-fotograferet fra morgenstunden umiddelbart efter lægernes morgenkonference, i laboratoriet mikroskoperede og analyserede læge eller laborant diverse prøver. Fysioterapeuten kaldte patienter til behandling, og både indlagte og ambulante blev i stort tal behandlet i sygehusenes afdelinger med kulbuelys.

En »rigtig« stuegang

På sengeafdelingerne blev de ordinerede behandlinger – medicingivning og injektioner, varme omslag, sårskiftning, gangtræning – udført, nye patienter, der ankom med ambulance eller ved egen hjælp, blev modtaget, og raske blev udskrevet. Den store begivenhed for såvel patienter som personale var formiddagens stuegang, hvor overlægen med følge af afdelingssygeplejersken, oversygeplejersken, yngre læger, yngre sygeplejersker og elever gik fra patient til patient for at tilse, ordinere og opmuntre, hvor det behøvedes. Patienterne lå afventende, meget stille og stilige i deres senge og tog imod de mere eller mindre forståelige budskaber. I mange tilfælde gik afdelingssygeplejersken en ekstra stuegang, hvor hun forklarede, hvad overlægen havde sagt.

Senere tider har med munterhed fortalt om dette hof, der passerede sygesengen, men stuegangen havde sin værdi. Patienterne så frem til den. Af den afhang, hvad der videre skulle ske. Samtidig var det – eller kunne det være – en undervisningssituation for såvel yngre læger som sygeplejepersonalet. Lægens kliniske vurdering blev opøvet, og ikke sjældent blev sygeplejeeleverne i eftermiddagens teoritime spurgt om betydningen af de ordinationer, de havde lyttet til om formiddagen. Nu var det jo sådan, at eleven stod bagest i rækken af stuegangsdeltagere, måske havde ordinationen ikke nået hendes ører, eller hun havde haft sine tanker helt andre steder. Bortset fra de komplikationer, sligt kunne medføre, var der mulighed for en fin sammenhæng mellem teori og praktik. Når man undertiden med nogen ret kan trække på smilebåndet af gamle dages stuegang, skyldes det nok de mest ekstreme tilfælde. På Kongevejshospitalet var for eksempel yngste sygeplejeelev nærmest overlæge Ekkert Petersen, da hendes job bestod i at holde bakken med pen og blæk parat i passende højde, hvis overlægen ønskede at skrive i en journal undervejs. Om samme overlæge er det blevet sagt, at han kun henvendte sig direkte til patienten én gang om året – med et glædelig jul!

Fuld bedøvelse

Operationsafdelingen var nok for de fleste kirurger sygehusets hjerte. Antallet af operationer på de sønderjyske sygehuse lå højt i forhold til andre sygehuse af samme størrelse. Narkosen blev givet af enten en reservelæge eller af oversygeplejersken. Først i løbet af 1950'erne blev specialet overtaget af særligt uddannede sygeplejersker. Det mest anvendte stof var æter, der blev dryppet på en Wanschers maske. Den

dækkede patientens næse og mund, æterlugten var ubehagelig, men indsovningen hurtig. Andre midler var kloroform, der på grund af sin farlighed kun brugtes til kortvarige indgreb, og lattergas, der havde sin berettigelse på fødestuen. Operationerne omfattede indgreb på indre og ydre organer og sammensætning af brækkede lemmer enten ved operation eller såkaldt konservativ behandling, hvor arm eller ben blev lagt i stræk eller bandageret med gips. Efter endt indgreb blev patienten kørt direkte tilbage til sin afdeling, idet opvågnings- og intensivafdeling først blev etableret efter midten af 1950'erne med ansættelse af narkoseoverlæger. Operationsteamet af læger, sygeplejersker og sygeplejeelever drak den velkendte kop kaffe efter endt arbejde, og – for lægerne – var det tilladt at ryge en pipe tobak.

Sønderborg Sygehus fra 1975. Den moderne arkitektur ses også i haven foran og omkring den store firefløjede bygning. Foto: Klinisk Foto, Sønderborg Sygehus.

Patient og pårørende

Som stuegangen var formiddagens højdepunkt på sengeafdelingerne, var besøgstiden det hver eftermiddag og som regel også to gange ugentligt om aftenen. Tiderne lå fast, og der blev sagt tydeligt »besøgstid forbi«, når tiden var inde. Klokken var da femten eller seksten, og aftenvagterne skulle begynde med aftentoiletet hos patienterne, være klar til stuegang og senere til servering af aftensmaden. Et stueorgel hørte til den velindrettede afdeling, og det blev brugt enten hver aften, til morgensang om søndagen eller med mellemrum og altid ved højtider og gudstjenester. Et mørkt kapitel var, at indlagte børn ikke måtte modtage besøg. Hensigten var velment, der måtte ikke rippes op i børns hjemlængsel. Det kunne efter datidens opfattelse skade helbredelsen. Mere heldigt stillet var patienter på epidemiafdelinger, både børn og voksne. De besøgende måtte se til deres pårø-

rende gennem vinduerne, kunne vinke til dem og forsøge at kommunikere opmuntring. Dog, når aftengæringen gik i gang, så måtte også de besøgende ved epidemiafdelingerne fortrække. Heldigst, hvad angik besøgstid, var de patienter, der om sommeren blev flyttet ud i liggehaller i haven; her var der næsten ubegrænsede muligheder for sammenkomst med familie og venner.

Vigtige gøremål

Rengøringen på alle sygehusenes afdelinger, gange og trapper, funktionærboliger og økonomiafdelinger blev udført af gangpiger, på afdelingerne også af sygeplejeelever, og den var grundig. Vand, brun sæbe og skurebørste var de grundlæggende remedier, hjørnerne i skuffer, skabe og på stuerne blev kontrolleret af afdelingssygeplejersken eller en anden lige så kompetent og skarpøjet person. Hygiejnen var på dette område i højsædet, og målet var

også ad den vej at undgå hospitalsinfektioner. Remedier, der blev anvendt i behandling og pleje – instrumenter, injektionssprøjter og kanyler, katetre og gummihandsker, sutter til spædbørnernes flasker og andet – blev rensset og steriliseret ved kogning eller i autoklave. Lugten af brændt gummi er ikke ukendt for ældre sygeplejersker, der i skyndingen glemte at slukke for gassen i tide. Aften- og nattevagten, der indtil slutningen af 1930'erne havde et omfang på tolv timer, blev efter henstilling fra Dansk Sygeplejeråd til de politiske myndigheder ændret til otte timers vagter henholdsvis aften og nat. I Dansk Sygeplejeråds henvendelse var fremført: »Nattevagtjenesten udføres overvejende af elever, og det kræves, at hun skal være inden for patienternes omkreds i tolv timer i træk i indelukket luft, i anstrengende spænding, fordi hun er pålagt et arbejde, der overstiger hendes kræfter både åndeligt og legemligt«. Om tilkald af kompetent hjælp hed det: »Ethvert sygehus bør have mindst én uddannet sygeplejerske som nattevagt, så eleven ikke i nødsituationer skal tilkalde en af dagvakterne eller vække afdelingssygeplejersken, der har sit værelse på afdelingen«. Det kendte mønster videre frem gennem årene blev, at aften- og nattevagt blev delt til otte timer hver, at det fortsat var sygeplejeelever, der var i vagt, men med en ledende sygeplejerske at henvende sig til, og at afdelingssygeplejersken senest i 1940'erne flyttede fra stuen på afdelingen til funktionærbolig.

Episoder fra besættelsestiden

Den daglige gænge fik under besættelsen nogle særlige indslag. Der blev som overalt i landet indført mørklægning, sygehusene udarbejdede beredskabsplaner, der blev indrettet beskyttelsesrum, under luftalarmer blev de patient-

senge, der stod nærmest vinduerne, rykket længere ind på stuen, og patienterne fik besked om i givet fald at beskytte sig med hovedpuden. Alt nødvendigt personale kunne hurtigt være til stede, da de fleste boede på stedet, og der i krigens seneste år desuden var udgangsforbud aften og nat. Jordemødre og andre med bopæl uden for sygehusene blev udstyret med passerseddel, der til enhver tid skulle kunne forevises de tyske vagter. Der blev indført kodeord i patientjournalen, når man med sikkerhed vidste, at den pågældende var aktiv på tysk side. På Statshospitalet hed det: »Patienten har kolde fødder«. Fredelige demonstrationer af dansk tilhørsforhold forekom gennem deltagelse i algang og alsang. Det ellers strenge forbud mod at bære sin lægekitel eller sin uniform uden for sygehuse grund blev i mange tilfælde suspenderet, når sygehusansatte deltog. Uniformsetiketten, der ellers forbød alle smykker, blev brudt ved, at man bar Kongemærket på forklædesmækken eller jakkeopslaget. Mod krigens slutning blev i flere tilfælde engelske fly skudt ned, og de sårede piloter indlagt på nærmeste sygehus. Fælles for alle tilfælde var, at stuerne, hvor piloterne lå, bugnede af blomster og lækkerier, hilser og opmuntringer tilsendt af den lokale befolkning. Fra lægelig side strakte man indlæggelsestiden så langt, som det overhovedet var muligt, men på et tidspunkt sagde tyskerne stop, og englænderne gik en uvis skæbne i møde. Da tyske flygtninge fra 1944 strømmede over den danske grænse fra de udbombede tyske byer, fik sygehusene deres andel i modtagelsen. Afdelingssygeplejerske på børneafdelingen på Haderslev Bys Sygehus, søster Minnagrethe Knudsen, har fortalt herom: »Blandt flygtningene var der mange mødre med børn, og vi fik ordre til at

tømme afdelingen for at tage imod de mange udhungrede flygtningebørn. En del af dem bukkede under, og på en enkelt dag døde der fem. Vi måtte naturligvis tage os af de fortvivlede mødre, så godt som vore sprogkunds-kaber tillod det, men i den situation var ansigtets og hændernes sprog måske det vigtigste. Der var her ikke tale om ven eller fjende, men om hjælp her og nu«.

Efter krigen – ny udvikling

Efter Anden Verdenskrig skete der store ændringer i den kirurgiske og medicinske behandling. Penicillinet var opdaget og taget i brug, og hurtigt efter fulgte andre antibiotika med epokegørende virkning på infektionssygdomme. En sygdom som lungebetændelse, der hidtil havde været fatal, kunne nu helbredes og måske behandles i hjemmet. Også behandling med blodtransfusioner og anden væsketerapi blev almindelig. Vaccination af befolkningen mod difteri og polio førte til, at epidemiafdelingerne ændredes til enkelte stuer med isolationsforanstaltninger.

Statshospitalet i Sønderborg fungerede fortsat som det centrale sygehus med modtagelse af patienter fra hele Sønderjylland, men efterhånden fik også de andre sygehuse en særlig ekspertise. På det kirurgiske område blev en specialedeling sygehuse imellem gennemført i 1953. Aabenraa Sygehus tog sig af mave-tarmlidelser og galdevejskirurgi, Haderslev Amts Sygehus blev centrum for urinvejskirurgi, Gram Sygehus for skjoldbruskkirtlens kirurgi, Tønder Sygehus for plastisk kirurgi og kvindesygdomme, Statshospitalets kirurgiske afdeling for mave-tarmsygdomme og ortopædi og Kongevejshospitalet for kvindesygdomme og fødselshjælp. For patienterne var det dog frivilligt, om de ville lade sig indlægge

Aabenraa Sygehus 2006. Elektronisk udstyr har for længst holdt sit indtog på alle sygehusafdelinger. Foto: Klinisk Foto, Sønderborg Sygehus.

på det lokale sygehus eller på et af de andre. For det lokale valg taler nærhed til hjem og venner, for valg af et fjernreliggende sygehus taler muligheden for at få den mest specialiserede behandling. Diskussionen herom var ivrig, da Tønder Amt i tysk tid byggede de mange små sygehuse, og Haderslev Amt opførte sygehuset i Gram for at tilgodese Vesteregns befolkning. Diskussionen pågår stadig, og nærhedsprincippet kommer i fokus ved strukturændringer, der berører det lokale sygehus. Ikke mindst adgang til fødeafdelingen nær hjemmet vækker debat, når forslag om centralisering fremsættes.

Sygeplejen

Den tidligste sygepleje blev udført af mandlige og kvindelige sygevogtere, men fra 1870'erne blev sygeplejen professionel på alle de sønderjyske sygehuse med ansættelse af diakonisser fra Diakonissenanstalt Flensburg. De var veluddannede og de fleste dansksindede. Forstanderinden på stiftelsen i

Flensborg vidste, at den sproglige kommunikation mellem patient og sygeplejerske derved kunne foregå uden vanskelighed. I 1920 måtte søstrene vælge, om de fortsat ville tilhøre det tyske Moderhus og få ny tjeneste syd for grænsen eller foretrak at overgå til en af de danske diakonissestiftelser. Mere end to tredjedele af søstrene valgte dansk side, og det blev Sankt Lukas Stiftelsen, der herefter sendte søstre til de ledende stillinger på sygehusene i Haderslev og Gram og Den danske Diakonissestiftelse til Aabenraa og Tønder. På sygehuset i Aabenraa blev samarbejdet kort, idet overlægen ikke ønskede diakonisser på sit sygehus. På de øvrige sygehuse fortsatte søstrene, så længe stiftelserne kunne udsende dem og længst på Haderslev Amts Sygehus, hvor de sidste søstre gik af i 1972.

På det nye Statshospital i Sønderborg overvejede man ikke ansættelse af diakonisser, men søgte bevidst efter dansk uddannede og nationalt bevidste sygeplejersker til især de ledende stillinger. På Kongevejshospitalet fortsatte de tyske diakonisser indtil 1923, hvor overlægen foranledigede, at overenskomsten med Flensborg-stiftelsen blev opsagt, og at der ikke skulle tages kontakt til de danske diakonissehuse. Det er således diakonisser, der grundlagde den professionelle sygepleje i Sønderjylland. Deres antal i sygeplejerskestaben blev efterhånden det mindste, men da søstrene altid var ansat i ledende stillinger, fik de stor indflydelse på plejen. Fælles for alle sygehuse efter 1920 var, at man hurtigt oprettede sygeplejeskoler. Uddannelsen fulgte Dansk Sygeplejeråd og Sundhedsstyrelsens retningslinjer, var treårig og med optagelse to gange om året. De lokale skoler bestod indtil 1958, hvor en uddannelsesreform trådte i kraft. Efter den blev der oprettet en central sygeplejeskole i

Sønderborg. Her foregår den teoretiske undervisning, mens samtlige sygehuse fortsat har eleverne i praktik.

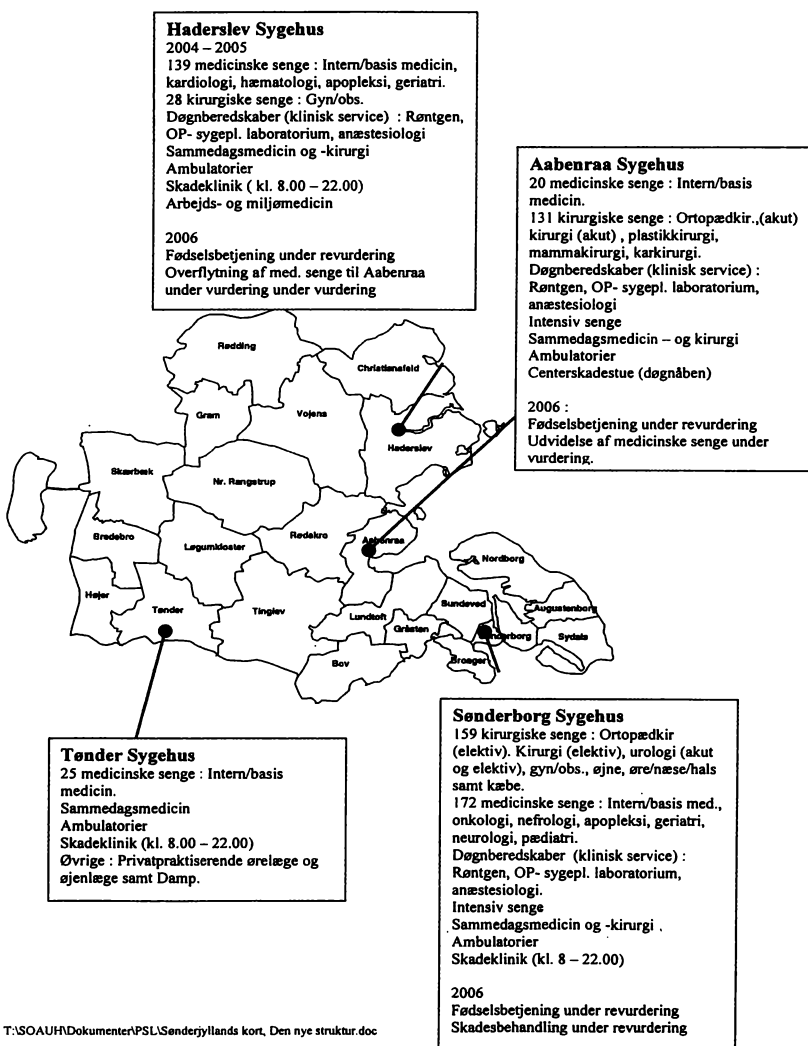
Psykiatrien

Før Genforeningen blev psykiatriske patienter sendt til Sindssygeanstalten i Slesvig, men denne mulighed bortfaldt efter den nye grænsedragning, og patienterne blev henvist til behandling uden for landsdelen, oftest til Sindssygehospital i Middelfart. Behovet for et psykiatrisk hospital i Sønderjylland var imidlertid påtrængende, og det blev imødekommet, da staten i 1932 indrettede Augustenborg Slot til psykisk syge. Da sengetallet var på sit højeste, rådede sygehuset over mere end 500 sengepladser. Behovet for senge blev gradvist reduceret i takt med nye behandlingsformer, således at sygehuset, da det blev overtaget af amtet i 1976, var nede på 397 pladser. Ved overtagelsen blev det besluttet at decentralisere den psykiatriske afdeling. Der blev opført en ny afdeling ved Haderslev Sygehus, oprettet et dagafsnit i Tønder og etableret ambulatorier ved alle sygehuse. Sideløbende er der gennemført en vidtstrakt distriktspsykiatri, børne- og ungdomspsykiatri samt tilbud til ældre med psykiske lidelser. Behovet for sengepladser er samtidig reduceret, og antallet af sengepladser udgør i dag 125 fordelt på Augustenborg og Haderslev Sygehus.

Kommunalreformer – 1970 og 2006

Ved kommunalreformen i 1970 kom alle sygehuse i amtet under samme ledelse, sygehusudvalget – i dag sundhedsudvalget – og en intensiv planlægning for den fælles drift blev straks iværksat. Samtidig begyndte store udvidelser at tage form på sygehusarkitektens bord. Dette sidste førte til, at man i 1975 kunne tage et nyt fælles Haderslev Sy-

Sygehusstrukturen – opdateret feb. 2006.

Oversigt over sygehusstrukturen i Sønderjylland februar 2006.

gehus i brug, mens sygehuset i Gram efter et års levetid som langtidsmedicins afdeling blev nedlagt. Første etape af et nyt Sønderborg Sygehus blev ligeledes taget i brug 1975. Tønder

Sygehus blev ombygget og udvidet sidst i 1970'erne, og Aabenraa nye sygehus blev taget i brug 1992. I skrivende stund umiddelbart før Sønderjyllands Amt indgår i den nye Region, skal næv-

nes de aktiviteter og tal, som de fire somatiske sygehuse tilfører Regionen: Tønder Sygehus har en medicinsk sengeafdeling og dagklinik, ambulatorier inden for ortopædkirurgi, kirurgi og gynækologi, skadeklinik samt i dagtimerne røntgen- og laboratorieydelse. I samarbejde med DAMP Sundhedscenter Tønder drives et ortopædisk privathospital. Haderslev Sygehus varetager intern medicinsk behandling og geriatri – aldersbetingede sygdomme, gynækologi og fødselshjælp, og sygehuset har amtsfunktion inden for hjertesygdomme og sygdomme i blodet. Herudover er der sammedagskirurgi og skadeklinik samt døgnberedskab inden for røntgen, laboratorium og narkose. Sønderborg Sygehus rummer specialerne intern medicin, geriatri, kirurgi, ortopædkirurgi, gynækologi og fødselshjælp samt skadeklinik. Det har amtsfunktion inden for kræftsygdomme og nyresygdomme, neurologi, øjen-øre-næse-halslidelser, kæbekirurgi, børnesygdomme og behandling af for tidligt fødte børn. Den lægelige ekspertise på laboratorieområdet er ligeledes en amtsfunktion. Der er døgnberedskab inden for røntgen, laboratorier, narkose og intensive senge. Aabenraa Sygehus varetager behandling inden for intern medicin, ortopædi og kirurgi. Det har amtsfunktion for rygkirurgi, plastikkirurgi og karkirurgi, og amtets brystcenter er placeret på sygehuset. Døgnberedskabet omfatter røntgen, laboratorium, narkose samt intensiv afdeling. Det samlede antal senge i Sønderjyllands Amt er i dag 674 foruden fødeafdelinger. Herudover skal nævnes Gigthospitalet i Gråsten, som er et foreningsejet hospital. Det indgår i amtets sygehusplan som specialsygehus for gigtpatienter. Man fornemmer gennem fremstillingen en omfattende og vel tilrettelagt sygehusstruktur, man fornem-

mer stor aktivitet, og det er klart, at et stort personale af mange forskellige kategorier er nødvendigt, for at behandling og omsorg for patienterne kan gennemføres. Sygehusenes samlede kapacitet i 2005 omfattede 223.411 ambulante besøg og 40.141 indlæggelser. Det normerede personale var samme år 2.401 fuldtidsstillinger, og med antallet af deltidsansatte var der 2.686 ansatte. Sygehusene fylder ganske godt i amtets budget, og for året 2006 er der afsat 49 procent til de somatiske sygehuse og fem procent til psykiatrien.

Fra spire til blomstring

Spiren til det sønderjyske sygehusvæsen blev lagt i 1800-tallet. En fortsat og i ordets egentlige forstand rivende udvikling har ført til vore dages tilbud til patienter og pårørende og til de mange, der ønsker en uddannelse, der går omkring et sygehus. Uddannelserne fører i videst udstrækning til et arbejde på sygehusene, men også til job uden for murene i den primære sundhedstjeneste. Det er et grundtræk i sygehusvæsenets historie, at nye lægelige specialer og dermed nye behandlingsmuligheder kræver et passende hjælpepersonale. Personaleantal og stillingskategorier er således vokset op i takt med nye landvindinger på det medicinske område. I takt med tiden er arbejds gange, ledelse og samarbejdsformer ændret gennem årene. Omgangsformen er blevet fri, og patienten har i dag indflydelse på sin egen situation. Én ting i sygehusenes historie er ikke ændret: Formålet er og har altid været at udføre undersøgelser, behandling, pleje, undervisning og forskning. For alle ansatte – tæt på sygesengen eller mere på afstand – må patientens velvære og sundhed være drivkraften i arbejdet.

Spillet om Sønderjylland set gennem avisspalterne

Af KIM FURDAL

Hvem vil man lege med, og hvem vil man absolut ikke være i stue med? Allerede, da Strukturkommissionens betænkning udkom 9. januar 2004, stod det klart, at der forestod et større kommunalt bunkebryllup, der skulle reducere antallet af kommuner ganske betragteligt. Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland. ISL, har set nærmere på inklinationer, der førte til etableringen af de fire sønderjyske kommuner, Ny Haderslev, Ny Aabenraa, Ny Sønderborg og Ny Tønder kommune.

Indledning

I sagens natur er det på nuværende tidspunkt ikke muligt at skrive kommunalreformens historie. En stor del af de politiske aktører er endnu aktive og i gang med det enorme politiske og administrative arbejde, der skal føre til etableringen af de nye kommuner fra 1. januar 2007. Målet er derfor mere beskeden at få et overblik over den dans, til tider kædedans, der førte til netop dette resultat. Nogle steder har det politiske arbejde været en relativ ukompliceret proces, typisk de steder, hvor der ikke var så mange partnere at byde op. Byrådet i Nordborg havde således ikke andre muligheder end at se mod syd til de øvrige kommuner på Als. Omvendt havde midtlandskommunerne langt flere bejlere. Her var der langt større muligheder for at lade grundlæggende politiske værdier, lokale identiteter, forventninger til fremtiden og holdninger til bejlerne indgå i et taktisk politisk spil.

Tale er sølv, men tavshed er guld. Jens Gjesings udtalelser om, at han ønskede en kommune bestående af Haderslev og Vojens kommuner, kom berettiget eller uberettiget til at spille en central rolle i spillet omkring dannelsen af Ny Haderslev og Ny Tønder kommuner. Her hilser han på byens borgere under et arrangement i anledning af reformationsjubilæet. Foto: Hans Christian Gabelgaard, JydskeVestkysten. Museum Sønderjylland. ISL.

Kildematerialet er overvejende landsdelens aviser, primært JydskeVestkysten. Det giver overblik over begivenhederne, blot man læser aviserne med tilpas varsomhed. Som i al anden politik er medierne ikke blot kilder til

information, men også en platform for det taktiske politiske spil. Her er der mulighed for at komme med følere og prøveballoner, positionere sig og i afmagt appellere om folkestøtte til sin sag.

Folketinget fastsætter mål og spilleregler

Allerede inden Strukturkommissionens betænkning kom, stod det klart, at der var et ganske markant politisk flertal for en kommunalreform i Danmark. Faktisk var signalerne så entydige, at Kolding, Lunderskov og Christiansfeld allerede den 10. januar 2004, dagen efter regeringens præsentation af betænkningen, kunne meddele offentligheden, at de tre kommuner gik sammen i en ny kommune. Og skulle der endnu sidde enkelte politisk tonedøve, så havde Indenrigsministeriet allerede i oktober 2003 udsendt en lovbekendtgørelse om fremgangsmåden ved ændring af landets inddeling i kommuner og amtskommuner. Mere formelt blev landets kommuner dog først i sommeren 2004 bedt om inden den 1. januar 2005 at meddele Indenrigsministeriet, hvordan de i fremtiden ville leve op til kravene om bæredygtighed. Man skal dog ikke tage fejl af den pæne formulering. Reelt havde hovedparten af kommunerne ikke andet valg end at finde en eller flere kommunale samarbejdspartnere.

Mens landets kommunalpolitikere satte sig ved forhandlingsbordene, blev der sat fuld kraft på det enorme lovgivningsarbejde. Resultatet af dette arbejde var en lovpakke på 50 lovforslag, som regeringen fremlagde for Folketinget den 24. februar 2005. Et af disse var et forslag til en revision af loven om den kommunale inddeling, som blev vedtaget af Folketinget den 16. juni 2005. Reelt var loven for flere paragrafers vedkommende allerede realiseret, idet den nye kommuneinddeling blev

præsenteret for offentligheden den 23. juni 2005, altså få dage efter vedtagelsen af lovforslaget. Flere af paragrafferne var således juridiske kodifikationer af det hidtidige forløb af inddelingsreformen, hvad der illustrerer den hast, hvormed reformen er blevet implementeret. Loven er dog langt mere vidtrækkende, end titlen umiddelbart giver indtryk af. I § 52 forlængede regeringen og folketinget således de eksisterende kommunalbestyrelses valgperiode, så den rakte frem til 1. januar 2007. Denne model betød, at Danmarks største reform af kommunestyret siden 1970 er blevet gennemført, uden den er blevet diskuteret ved et folketingsvalg eller et kommunalvalg. Politikerne har altså ikke på noget tidspunkt i forløbet indhentet et folkeligt mandat til reformen.

Generelt lagde loven op til en sammenlægning af hele kommuner, med mindre der forelå særlige forhold. For Sønderjyllands vedkommende truede kommunalreformen imidlertid med at sætte det tyske mindretals parti, Slesvigsk Parti, fuldstændigt uden for indflydelse. Dette gælder ikke mindst i regionsrådet, hvor det er fuldstændig utænkeligt, at Slesvigsk Parti vil kunne opnå et mandat. Udsigten var for Slesvigsk Parti et skrækscenario, hvor de traditionelle mindretalsområder i den syd- og sydvestlige del af Sønderjylland blev lagt sammen med områder, hvor det tyske mindretal traditionelt kun spiller en meget begrænset rolle, så partiet dermed blev sat helt uden for indflydelse.

Det lykkedes dog i slutningen af 2004 for Slesvigsk Parti at vinde lydhørhed i Indenrigsministeriet for sine synspunkter. Lovens § 45 rummer derfor tre bestemmelser, der skal sikre det tyske mindretal indflydelse i de nye sønderjyske kommuner. Indenrigs- og Sundhedsministeren kan fremover fremme

det tyske mindretals repræsentation ved at fastsætte regler for antallet af medlemmer, der mindst skal vælges til en kommunalbestyrelse i Sønderjylland. Ministeren kan i de tilfælde, hvor mindretallet ikke opnår valg, fastsætte regler for det tyske mindretals valg af en tilforordnet til kommunalbestyrelsen og valg til et stående udvalg. Mindretallets tilforordnede får ikke stemmeret, men mindretallet får gennem den tilforordnede mulighed for at følge beslutningsprocesserne i kommunen og påvirke resultatet gennem den tilforordnedes tilstedeværelse. Endelig kan indenrigsministeren fastsætte regler om, i hvilke tilfælde kommunalbestyrelsen skal nedsætte udvalg eller rådgivende organer i sager, som vedrører det tyske mindretal. Dermed har det tyske mindretal i loven fået en mindretalsgaranti, uden at der er givet mindretallet særlige lempelige valgeregler. Fra mindretallets side er disse bestemmelser da også blevet modtaget med tilfredshed.

Midtlandet i spil

Midt-, vest- og den nordlige del af Sønderjylland dannede ubetinget rammerne for det mest komplicerede taktiske spil om dannelsen af de nye kommuner. I øst fandt de to aktører Haderslev og Vojens meget hurtigt sammen. De havde nu heller ikke mange andre muligheder. Sammenlægning mod nord var allerede udelukket, da Christiansfelds borgmester Jørgen From (V) ved offentliggørelsen af betænkningen meldte ud, at Christiansfeld ville sammenlægges med Kolding og Lunderskov. Mod syd var det overvejende sandsynligt, at de fem kommuner i Grænseregion Syd samarbejdet ville gå ind i en ny kommune. De to kommuner havde imidlertid vidt forskellige ønsker til størrelsen af den fremtidige kommune. I Haderslev

meldte borgmester Jens Chr. Gjesing (A) i august 2004 ud i pressen, at han ville arbejde for en ny kommune bestående af Haderslev og Vojens. Gjesings argument var, at kommunen dermed ville opfylde strukturkommissionens anbefalinger, og at sammenlægningen tillige var nemmere og billigere at gennemføre end en større sammenlægning. Endelig ville kommunen blive slagkraftig og attraktiv.

Berettiget eller uberettiget betød udmeldingen, at Haderslev i landkommuner som Nørre-Rangstrup og Gram kom til at fremstå som en kommune, der havde nok i sig selv og mødte med skjulte dagsordener til forhandlingerne, og at landkommunerne i øvrigt ville miste indflydelse ved en sammenlægning med Haderslev.

Gjesing, og socialdemokratiets synspunkt var dog ikke enerådende i Haderslev byråd, der var delt i spørgsmålet. Over for dette synspunkt stod Venstre, Konservative og Kristeligt Folkeparti, som ønskede en firkløverkommune bestående af Haderslev, Vojens, Gram og Nørre-Rangstrup, dvs. stort set det gamle Haderslev amt på nær Christiansfeld og Rødding. Den deling af byrådet kulminerede på et dramatisk byrådsmøde den 26. august 2004, hvor Gjesing bl.a. blev beskyldt for at arbejde med en skjult dagsorden. Bag det voldsomme opgør lå formentlig også en strid om magten i den fremtidige kommune. En sammenlægning af Vojens og Haderslev ville give Socialdemokratiet langt større muligheder for at sikre sig magten, mens firkløveret med de tunge venstrekommuner Gram og Nørre-Rangstrup ville tippe balancen til fordel for de borgerlige partier og frem for nogen Venstre.

I Vojens ønskede borgmester Nis Mikkelsen (V) et firkløver og arbejdede hårdt på at få Haderslev med på denne

Den 3. januar 2004 brød byrådet i Gram Kongeågrænsen, da det stemte til fordel for Ribe som den mest attraktive kommune. Efterfølgende følte borgmester Hans Peter Geil, at han måtte begrunde afgørelsen med bl.a. følgende: »...det er jo historie, og det er fremtiden, vi skal planlægge«. Foto: Kim Furdal, Museum Sønderjylland. ISL.

løsning. Det var der flere grunde til. Administrativt og politisk havde kommunen et godt samarbejde med Gram, Nørre-Rangstrup og Rødding. Rent politisk er der sikkert også dem, som ser Nis Mikkelssens vedholdende pres på Haderslev som et forsøg på at sikre et borgerligt flertal i den nye kommune og som et minimum en position, hvor Vojens ikke er lillebror i en kommune bestående af Haderslev og Vojens.

Mellem Ribe og Tønder

På Vestkysten lå Tønder og Ribe som to konkurrerende kandidater til de omkringliggende landkommuner. Kommunerne i Sønderjyllands sydvestlige hjørne havde af geografiske grunde ikke mange samarbejdsmuligheder. Mod vest havde man Vadehavet og mod syd grænsen. På forhånd var det heller ikke overvejende sandsynligt, at

Tinglev ville droppe Grænseregion Syd samarbejdet. Tønder var altså nødsaget til at se efter samarbejdspartnere mod nord, og allerede i foråret 2004 blev spørgsmålet, hvor stor en sådan »Vadehavskommune« kunne blive.

Mens Tønder havde begrænsede muligheder, stod kommunerne mellem Tønder og Ribe langt mere frit. De afstod heller ikke fra at udnytte denne næsten frie stilling til at opnå det bedste forhandlingsresultat. I denne situation lagde vesteregnskommunerne sammen med Ribe, Nørre-Rangstrup og Gram i foråret 2004 blødt op ved at lade konsulentfirmaet Lundgaard se på, hvad de otte kommuner havde tilfælles på de væsentlige kommunale områder. Rapporten blev drøftet på et borgmestermøde, men på trods af mange fine udtalelser og en god dialog kommunerne imellem, var det tydeligt at fællesskabet var til at overse.

Den 3. august 2004 spillede kommunalbestyrelsen i Gram så op til dans med en enstemmig afstemning til fordel for Ribe som den mest attraktive kommune. Det var ikke blot en invitation til samarbejde, men også et skridt over Kongeåen. Gjesings udtalelse havde tydeligvis trukket Gram over mod Ribe. I løbet af sommeren 2004 havde der været rumlerier om en stor vadehavskommune, og den 13. august blev disse fulgt op af et møde mellem parterne i Løgumkloster for på ny at sondere mulighederne for at etablere en stor vadehavskommune bestående af Ribe, Skærbæk, Bredebro, Højer, Tønder, Løgumkloster, Gram og Nørre-Rangstrup. Dermed havde Gram og Nørre-Rangstrup på et vigtigt tidspunkt samtidig fået et væsentligt større forhandlingsmæssigt frirum i forhold til Haderslev. Forventningerne til mødet i Skærbæk var på forhånd til at overse, men det lykkedes på mødet at vække dem så til-

pas meget til live, at parterne ville mødes i Ribe, når værtskommunen havde fået afklaret sit forhold til Esbjerg/Bramming. Til mødet stillede et snævert flertal med borgmester Preben Rudiensgaard (V) i spidsen forslag om en kommune bestående af Ribe, Skærbæk og Løgumkloster, men med en åbning over for Gram og Nørre-Rangstrup kommuner. Med dette forslag ville Tønders muligheder for at finde samarbejdspartnere med et blive voldsomt begrænset. Som et modspil sendte Tønder derfor en invitation ud til Højer, Løgumkloster, Bredebro og Nørre-Rangstrup om et samarbejde. På trods af tidligere udtalelser var borgmester Hans L. Hansen (V) efterfølgende heller ikke længere uvillig til at se på en vadehavskommune, der også dækkede Gram og Ribe kommuner. Dermed trak både Ribe og Tønder i midt- og vadehavskommunerne i Sønderjylland.

Med hele to muligheder for sammenlægninger mod vest fandt borgmester i Nørre-Rangstrup Ole Østvig Nissen (V) tiden inde til at indsnævre valget, og den 23. august besluttede byrådet i Nørre-Rangstrup med tolv af byrådets 17 medlemmer at vælge en sammenlægning med vestegnskommunerne frem for en sammenlægning med Haderslev og Vojens. Efterfølgende beskyldte borgmester Ole Østvig Nissens partifælle, viceborgmester Niels Christian Dahl (V), borgmesteren for at have foretaget et kup på byrådsmødet og forlangte en ny afstemning. Selv om Ole Østvig Nissen afviste beskyldningerne, så var der i Nørre-Rangstrup byråd et betydeligt mindretal, der ønskede en sammenlægning med Haderslev og Vojens ud fra erhvervsøkonomiske argumenter. Den 9. september blev der afholdt et ekstraordinært byrådsmøde, hvor elleve af byrådets 17 medlemmer stemte for et samarbejde med Tønder,

Sønderborg-dokumentet

Det runde bord, Riddersalen,
Sønderborg Slot,
den 23. december 2004

Vi borgmestre fra de syv kommuner i Sønderborg-området bekræfter i dag med vores underskrift, at de syv kommuner i Sønderborg-området i december 2004 har besluttet at samle hele området i en kommune med fælles politisk ledelse og fælles administrativ styrke.

Som led i kommunalreformen er vi enige om at ophæve de nuværende kommunegrænser og danne en ny

Sønderborg Kommune

Den nye Sønderborg Kommune skal virke fra 1. januar 2007 og bliver dannet med visionen om at gøre Sønderborg-området til et slagkraftigt vaktcenter i Danmark.

Sammenlægningen af de syv kommuner skaber et bæredygtigt og fremtidsikkert grundlag for god offentlig service i denne del af vor landsdel.

Vi henstiller til indenrigs- og sundhedsminister Lars Løkke Rasmussen (V) at anerkende beslutningen, som 101 politikere i Augustenborg, Braager, Gråsten, Nørdborg, Sundevad, Sydalis og Sønderborg Kommuner har truffet.

Og vi opfordrer vores politiske efterkommere at holde sig for øje, at gode rammebetinger for at bo og arbejde i vores fælles kommune er afgørende for at borgere får lyst til at bosætte sig og, at virksomheder kan rekruttere arbejdskraft.

Med dette dokument bekendtgiver vi sammenlægningen og enigheden - og sender det til indenrigs- og sundhedsministeren.

The illustration shows the document with seven signatures and their respective municipal coats of arms. The signatures are: Aase Mikkelsen (Augustenborg), Jens Lehmann Petersen (Braager), Børge Christensen (Gråsten), Jan Friskop Jensen (Nørdborg), John Sørensen (Sundevad), Jens Peter Knud (Sydalis), and Ole Østvig Nissen (Sønderborg).

Sønderborg-dokumentet, underskrevet af borgmestrene for de syv kommuner på Sønderborg Slot den 23. december 2004. Illustration: Ny Sønderborg kommune.

men det skete først efter en hidsig debat, der splittede borgmesterens eget parti. Mødet foregik i en ualmindelig bitter tone, hvor parterne gensidigt beskyldte hinanden for urent trav. Undervejs blev mødet suspenderet, som en tydeligvis rasende borgmester anvendte til en irettesættelse af partifællen Svend Sørensen.

Anderledes fredeligt gik det til i de øvrige kommuner. Mest spænding var der om udfaldet i Skærbæk, men på et byrådsmøde den 2. september bekendte et flertal kulør til fordel for en vade-

havskommune med Tønder som centerby. Dermed var afgørelsen reelt faldet på plads, og umiddelbart før jul kunne borgmestrene fra de seks kommuner, Bredebro, Højer, Løgumkloster, Nørre-Rangstrup, Skærbæk og Tønder, meddele indenrigsministeriet, at der var indgået en aftale om sammenlægning.

Etableringen af Ny Haderslev kommune

Det var altså meget begrænset, hvad byrådet i Haderslev kunne gøre, da man diskuterede sammenlægningsmulighederne den 26. august. Efter en hidtidig debat nedsatte byrådsflertallet et sammenlægningsudvalg, der skulle finde frem til et fælles beslutningsgrundlag med Vojens. Dermed fik Jens Chr. Gjesing i første omgang sin vilje, og selv om Grams borgmester Hans Peter Geil (V) den 24. august havde svært ved at finde varme vinde fra Haderslev, men nok så meget hujen og skrigen, så var det den økonomiske vækst, den geografiske afstand og det traditionelle samarbejde mellem kommunerne i det gamle Haderslev amt, som i sidste ende blev bestemmende for valget i Gram. Dagen forinden havde byrådet i Gram besluttet at fastholde sit ønske om en sammenlægning med Ribe, gerne sammen med 2-3 andre kommuner. Endnu på byrådets næste møde den 13. september stod denne mulighed åben, men med Ribes valg den 16. september til fordel for Esbjerg og Bramming var denne mulighed lukket af. I stedet måtte byrådet træffe et valg, om man ville gå sammen med de seks kommuner med Tønder som centerby eller aksens Vojens-Haderslev. I første omgang valgte byrådet den 19. september at foretage en drøftelse af mulighederne, mest af alt for at nå til enighed i byrådet om det forestående valg.

Først den 22. november kunne byrådet træffe en afgørelse i sagen, og denne

faldt ud til fordel for Haderslev og Vojens kommuner. Til gengæld kunne indstillingen vedtages af et enigt byråd. Det var det mangeårige samarbejde mellem de tre kommuner i Gl. Haderslev amt samt de erhvervs-mæssige forhold og kommunale fællesskaber, som blev understreget i indstillingen til byrådet. Endvidere indeholdt indstillingen mere bløde formuleringer om bl.a. kommunen som et grønt bånd fra Lillebælt ind i hjertet af Syd- og Sønderjylland. Dermed forenede indstillingen såvel historien som erhvervsudviklingen med grønne visioner, ligesom vendingen »...hjertet af Syd- og Sønderjylland« nok har varmet de mange, der hidtil kun havde mærket kulden fra øst.

Fra samarbejde til kommune

Mens den nordlige og vestlige del af Sønderjylland indgik i et speget politisk spil, så var forholdene i det sydøstlige hjørne langt mere afklaret og forhandlingsforløbene langt roligere. I alt fald har en evt. uenighed ikke i samme grad forplantet sig til avisoverskrifterne. På forhånd »lå det i kortene«, at det såkaldte Grænseregion Syd samarbejde mellem Aabenraa, Rødekro, Lundtoft, Bov og Tinglev ville danne grundlag for en ny kommune. Selv om borgmestrene i Rødekro, Bov og Lundtoft reagerede forholdsvis køligt, da borgmester Poul Thomsen i Aabenraa og Tinglevs borgmester Susanne Beier den 22. januar 2004 kom med de første udmeldinger til fordel for et giftermål i Grænseregion Syd, så blev det kun til få relativt spæde pip af forbehold i dagspressen.

Der blev ikke slået streger i sandet på det første møde mellem borgmestrene i Grænseregion Syd den 30. januar 2004, men efter mødet var stemningen god. Det var et positivt tegn for det fortsatte samarbejde, at borgmestrene var enige

om at finde en ordening for det tyske mindretal, og at beliggenheden ved grænsen skulle tænkes ind i samarbejdsgrundlaget. Senere på foråret begyndte politikerne da også at tage paraderne ned til fordel for en ny kommune bestående af de fem kommuner i Grænseregion Syd, evt. suppleret med Gråsten kommune. Stemningen fik et ekstra løft, da byrådet i Tinglev, forud for det første forhandlingsmøde mellem de fem borgmestre, den 26. august stemte for at gå ind i en Grænseregion Syd kommune med Aabenraa som centerby. Efter mødet kunne borgmester i Lundtoft kommune Hans Philip Tietje (V) næsten euforisk udtale, at »havde vi haft champagne, var der blevet skålet«. Dermed var retningen udstukket for det videre arbejde, som skulle føre frem til en sammenlægning. Den 25. november tog Aabenraa byråd det afgørende skridt ved at stemme for sammenlægningen af de fem kommuner, og i Rødekro stemte byrådet den 30. november for sammenlægningen, garneret med rosende ord om forhandlingerne.

Som det var tilfældet de øvrige steder blev beslutningen også her fulgt af et politisk program for det fremtidige arbejde, »Aftale om dannelse af en ny kommune«.

Gråsten mellem Aabenraa og Sønderborg

Af de fire nye kommuner er sammenlægningen af kommunerne på Als og Sundeved-området nok det, som har givet de færreste avisspalter. Når etableringen alligevel har givet avisstof, skyldes det situationen i Gråsten kommune. Her var der fra starten ingen tvivl hos det socialdemokratiske flertal i Gråsten byråd med borgmester Bendt Olesen i spidsen om, at kommunen godt kunne stå på egne ben efter 1. januar 2007. Hvis dette ikke lod sig gøre, ville flertallet arbejde for et samar-

bejde med »de fire ligeværdige nabokommuner«, alternativt en sammenlægning med en af købstæderne. Prioritet nummer to blev skudt ned med det samme, hvorefter valget stod mellem Aabenraa og Sønderborg, hvis man ikke som Bendt Olesen ønskede at bevare Gråsten kommune.

Byrådet var dog langt fra enige i spørgsmålet, men knækkede fra starten over i to næsten lige store dele, hvor det borgerlige mindretal på seks foretrak en sammenlægning, mens den socialdemokratiske gruppe på syv gik ind for at bevare Gråsten kommune. Hos mindretallet meldte Gert Haurum (C) klart ud, at der skulle satses langt større, og var ikke i tvivl om sit valg: »Vi skal være med, hvor det sner. Og det sner østpå«. Gennem resten af forløbet var Gert Haurum en skarp kritiker, der ønskede en hurtig afgørelse til fordel for en sammenlægning med kommunerne i Sønderborgområdet. Det socialdemokratiske flertal satsede i stedet på en politisk proces, der i første omgang førte til en vejledende afstemning i kommunen. Torsdag den 26. august fik kommunens medarbejdere derfor travlt med at tælle stemmerne op. 62,2% stemte for, at Gråsten skulle forblive en selvstændig kommune. Alternativt stemte 61 % for en sammenlægning med kommunerne i Sønderborgområdet, hvis det ikke lod sig gøre at bevare Gråstens selvstændighed. Dermed havde borgmester Bendt Olesen fået et folkeligt mandat til at arbejde videre på at bevare Gråsten kommune, om end kritikerne påpegede, at valgdeltagelsen ikke havde været særlig stor.

Efterfølgende fulgte det socialdemokratiske flertal afstemningen op med en konsulentundersøgelse, der skulle kortlægge kommunens muligheder for at forblive selvstændig. Den 7. december kunne byrådet endelig drøfte konsu-

Arbejdet med sammenlægningen af de nye kommuner kræver et tæt samarbejde mellem de gamle kommunalbestyrelser og sammenlægningsudvalget. Her er det sammenlægningsudvalget med den kommende borgmester for Ny Aabenraa kommune, Tove Larsen fra Socialdemokratiet midt i forreste række. Yderst til venstre i anden række ses kommunaldirektør Torben Helsing. Poul Solberg Hansen var ikke til stede ved fotograferingen. Foto: BW Foto, Rødekro. Aabenraa Kommune.

lentfirmaets rapport, der bl.a. konkluderede »... at Gråsten kommune, hvis kommunalpolitikere kan og vil træffe nødvendige beslutninger, kan fortsætte som selvstændig kommune på et bæredygtigt grundlag«. Med denne konklusion besluttede byrådets socialdemokratiske flertal, at der blev arbejdet videre med processen med konsulentfirmaet. Forudsætningen var imidlertid, at Gråsten kunne indgå i et forpligtende samarbejde med enten kommunerne i Sønderborgområdet eller i Aabenraaområdet, og her var den politisk opbakning til Gråstens enegang til at overse. Den 11. december fik Gråsten det endelige afslag fra økonomiudvalget i Tinglev til et forpligtende samarbejde med henvisninger til, at der var alt for mange uafklarede og usikre forhold, fra økonomiske forhold til indflydelse i

samarbejdet. På den måde blev det Tinglev, der i sidste instans blev afgørende for, at Gråsten gik ind i den kommende Sønderborg kommune. Den 22. december opgav byrådet sin kamp for selvstændighed, og lillejuleaften kunne Bendt Olesen deltage i underskrivelsen af sammenlægningsaftalen. For at understrege den historiske betydning, blev seancen henlagt til Sønderborg Slot, hvor riddersalen dannede rammen for den stilfærdige underskrivning af dokumentet.

De folkelige stemmer mellem følelser og fornuft

Generelt har kommunalreformen været en ekstremt topstyret proces. Der har aldrig været afholdt noget folketingsvalg, hvor befolkningen kunne tage stilling til kommunalreformen, og lokalt

har det fremtidige kommunale tilhørsforhold aldrig været debatteret ved et kommunevalg. Da den afgørende indflydelse på den fremtidige kommunale inddeling var tillagt de enkelte kommunalbestyrelser, har vi ingen viden om befolkningens opfattelse af kommunalreformen og mere specifikt ønsker om fremtidige kommunale samarbejdspartnere.

I det perspektiv kan det undre, at forhandlingerne omkring sammenlægningen af kommunerne er gået så relativt glat. Der er dog markante undtagelser, som i Christiansfeld, der oplevede en voldsom og til tider meget personlig debat. For de politiske aktører i Christiansfeld kommune kom diskussionen og dens voldsomhed muligvis som en overraskelse, men kender man blot lidt til situationen op til kommunalreformen i 1970, så kan det ikke siges at være nogen overraskelse. I 1970 var området mellem Kolding og Christiansfeld genstand for en heftig debat, hvor drømmen om en kommune bestående af de historiske otte sogne spillede en central rolle sammen med afstanden til det nærmeste sygehus.

Allerede i løbet af foråret 2004 ulmede uroen og utilfredsheden i den sydlige del af Christiansfeld, som før 1920 havde været en del af Sønderjylland. Særligt i Fjelstrup, Bjerning og Hjerndrup voksede utilfredsheden sig stor. I løbet af foråret blev der indsamlet godt 2.000 underskrifter for en deling af kommunen, uden det fik byrådet til at ændre holdning, ligesom en henvendelse til indenrigsministeren i begyndelsen af august blev afvist. Men selv om borgmester Jørgen From udtalte, at sagen dermed var lukket, så var den kun lige begyndt.

Det blev indledningen til en lidenskabelig kamp mellem dem, for hvem det historiske tilknytningsforhold til

Sønderjylland spillede en helt afgørende rolle, og den gruppe af borgere, som mere så på den økonomiske udvikling i Kolding og god offentlig service. Den tråd tog journalist Lisa H. Kuang op i artiklen »Kampen ved den gamle grænse«, hvor hun lod to af hovedkæmpetanterne, advokat Charlotte Szocska på 35 år og fhv. halbestyrer Vagn Rasmussen, 71 år, fra Fjelstrup, få ordet i en stort opsat artikel i JydskeVestkysten. Diskussionen blev lanceret som en duel, og i artiklen ses et stort billede af de to lægge arm med hinanden. I artiklen beskriver journalisten Vagn Rasmussen som »sønderjyde helt ind i de dybeste hjerterødder. For ham er omdrejningspunktet Fjelstrup...« og videre: »Vagn Rasmussen føler absolut intet fællesskab med Kolding. Der er en mentalitetsforskel mellem dem i nord og dem i syd, som kun hjertet kan forstå«. Over for Vagn Rasmussen beskrives Charlotte Szocska som en sønderjyde, der altid har boet i Christiansfeld kommune, bortset fra de år hun studerede, men en sønderjyde, som »kikker nøgternt på tingene«. Hun er interesseret i en fortsat erhvervsudvikling i området, at butikkerne i Christiansfeld overlever, og at der er opland til skolen. Journalistens valg af de to duellanter var ikke tilfældig. Fra tilhængerne af koldingløsningen blev det hævdet, at det også var en kamp mellem to generationer. Den pointe var Charlotte Szocska inde på i interviewet, hvor hun hævdede, at »De unge tænker realistisk. De tænker udvikling og fremtiden og bruger ikke så meget deres følelser i denne sag«.

Den første kulmination kom, da byrådet besluttede, at der skulle afholdes en afstemning i Bjerning, Fjelstrup og Hjerndrup den 19. april 2005. Dagen før afstemningsdagen meddelte indenrigsministerens såkaldte »Opmand«

»Kampen ved den gamle grænse« var overskriften på Lisa H. Kuangs to siders interview den 22. maj 2005 med to af kombattanterne om »grænsedragningen« i Christiansfeld, Charlotte Szocska og Vagn Rasmussen. På billedet, der blev bragt i artiklen, ses de to lægge arm med hinanden. Foto: Olav B. Hansen, JydskeVestkysten.

Thorkild Simonsen imidlertid, at han ville besøge Christiansfeld for at undersøge problemerne, hvorefter afstemningen blev suspenderet. Afgørelsen faldt den 4. maj, da partierne bag inddelingsreformen på basis af Thorkild Simonsens afrapportering besluttede, at der skulle holdes en afstemning om det kommunale tilhørsforhold i hele Christiansfeld. Borgerne i de tre sogne blev dog tilgodeset med et løfte om, at der kunne afholdes en ny afstemning, hvis der kunne skaffes underskrifter fra 30% af de stemmeberettigede vælgere inden 14 dage efter den første afstemning. Dermed fik vælgerne ikke en afstemning i de tre sogne, men i stedet en afstemning i hele kommunen. Afstemningsdagen blev af byrådet fastsat til den 24. maj.

Den beslutning vakte bestemt ikke begejstring hos dem, der ønskede de tre sogne sammenlagt med Haderslev, da det på forhånd var forventet, at det store befolkningsflertal i den nordlige

del af kommunen ville stemme hele Christiansfeld til Kolding. Det gik da også som forventet. 7082 stemmeberettigede vælgere deltog i valget, hvoraf et stort flertal på 60,6% stemte for Kolding. Dermed var det givet, at man i de tre kommuner ville forsøge at skaffe underskrifter fra de nødvendige 30% for at få en afstemning i de tre sogne. Og de tre sogne var ikke længere alene om at ville have en afstemning. I Aller, Stepping og Tyrstrup gik grupper af borgere nu også i gang med at samle underskrifter. Det blev dog kun Bjerning, Fjelstrup, Hjerndrup og Stepping, som fik lov til at stemme en ekstra gang, selv om også Aller og Tyrstrup havde skaffet underskrifter fra de nødvendige 30% af vælgerne. Aller blev afvist, fordi sognet ikke grænser op til Ny Haderslev kommune, mens indenrigsministeren afviste Tyrstrup, der ved afstemningen den 24. maj havde et klart flertal for Kolding.

Den 16. juni 2005 kunne vælgerne i Fjelstrup, Hjerndrup og Bjerning sogne på ny gå til stemmeurnerne. Det ekstra valg havde bestemt ikke påvirket valgdeltagelsen i negativ retning. Den lå mellem 80% og 89% med et flertal i alle tre sogne til fordel for en sammenlægning med Ny Haderslev kommune. Resultatet overraskede næppe ret mange, heller ikke borgmester Jørgen From. Selv tog han konsekvensen den følgende dag, hvor han meddelte offentligheden, at han ikke længere agtede at stille op ved kommunevalget i Kolding efter valgresultatet i de tre sogne.

Situationen i Christiansfeld var nok den mest tilspidsede, men ikke det eneste sted, hvor folkelige protester førte til afstemninger og udskillelse af dele af kommunen. I løbet af november 2004 blev der indsamlet 566 underskrifter for en sammenlægning af Bevtoft og Tislund med Haderslev, men på trods af

det store antal underskrifter fra det lille sogn sagde Nørre-Rangstrup byråd i midten af december nej til en sammenlægning af sognet med Haderslev. I stedet blev det indenrigsministeren, som i marts 2005 gav byrådet besked om, at vælgerne i Bevtoft skulle stemme om det fremtidige tilhørsforhold. Byrådet besluttede, at afstemningen skulle foregå den 12. april. Dermed var bolden givet op til en debat, som kulminerede på et borgermøde den 29. marts. Mens den ene part frygtede de kolde vinde fra Haderslev og så muligheder for indflydelse i Ny Tønder kommune, slog den anden part på, at øst var bedst for børnene, og Bevtoft havde stærke handelsmæssige forbindelser til Vojens. Resultatet blev et flertal for en sammenlægning med Ny Haderslev kommune, som indenrigsministeriet senere konfirmerede.

Sammenfatning

Skabelsen af de fire sønderjyske kommuner blev præget af alt fra stilfærdige forhandlinger til protestmøder og dramatiske valghandlinger.

Borgmester Jørgen From udtalte om sammenlægningen med Kolding, at der blot var tale om en administrativ grænse uden betydning.

Rådhuset i Toftlund, opført i 1972. Økonomerne har kraftigt anbefalet, at de nye kommuner får solgt de gamle rådhus fra, således at man kan opnå den rationaliseringsgevinst, der er et af målene med kommunalreformen. Foto: Kim Furdal, Museum Sønderjylland. ISL.

Men på godt og ondt er den regionale identitet som de lokale identiteter en realitet såvel på lige fod med erhvervsudvikling og kommunal service. I det perspektiv er det tankevækkende, hvorledes der allerede nu har været politiske udmeldinger fremme om, at kommunerne skal i gang med at skabe en ny fælles identitet, bl.a. i forbindelse med valg af nye kommunevåbener.

Historisk Samfund for Sønderjylland og Museum Sønderjylland indbyder til
festlig præsentation af bogen

Sønderjyderne og Den store Krig 1914-1918

med servering og sange fra krigstiden,

Fredag den 27. oktober 2006 kl. 15.00 på Sønderborg Slot.

Her kan medlemmer af Historisk Samfund købe bogen til favørprisen
på 198 kr. og spare porto og ekspedition.

Sønderjyske rådhus

Af JØRGEN TOFT JESSEN

Rådhuset er på en gang en administrationsbygning og en repræsentationsbygning for byrådet/kommunalbestyrelsen. Arkitekt m.a.a. Jørgen Toft Jessen, Haderslev, har set nærmere på de sønderjyske rådhus.

De tidlige købstadsrådhus

Historien om de Sønderjyske rådhus tegner et særdeles broget billede, hvilket har en række historiske forudsætninger. Når jeg skriver et broget billede, gælder det også den bygningsmæssige udvikling, der rummer alt fra sene renæssancebygninger til traditionelle 1970'ere bygninger.

Haderslevs gamle rådhus i Lavgade. I 1860'erne gav arkitekt L.A. Wiinstrup det senmiddelalderlige hus en historisk facade med kamtakkede kviste, spidsbuet arkade og kvaderpuds. Foto: Jørgen Toft Jessen.

De ældste er formentlig Tønders og Haderslevs tidligere rådhus, der ikke mere er i brug til dette formål, men dog findes. Begge er fra første halvdel af 1600-tallet, hvilket muligvis hænger sammen med ændringerne i byernes styre omkring 1600-tallet.

Købstæderne i hertugdømmet Slesvig havde et udpræget selvstyre, baseret på snævre kredse af velhavende købmænd. Magten lå i de selvsupplerende magistrater under ledelse af en eller flere borgmestre valgt af deres midte.

I begyndelsen af 1600-tallet fik købstæderne foruden magistraterne bredere sammensatte borgerrepræsentationer (deputerkamre), men stadig valgt af byens øverste lag. Magistraten herskede stort set enevældigt, mens deputeretkammeret kun havde begrænset magt og indflydelse.

Fra denne tid stammer både Tønders og Haderslevs tidligere rådhus. Tønders gamle rådhus, vest for Kristkirken, havde tidligere tydeligt renæssancepræg med kamtakkede gavle og vandrette gavldelinger. Det er opført i begyndelsen af 1600-tallet og har fået tilbygget en sidefløj i midten af samme århundrede. Den statelige og enkle bygning fremstod da formentlig i røde mursten, men fik ved en ombygning i midten af 1800-tallet sit nuværende klassicistiske udseende med pudset facade og tidssvarende vinduer.

Det samme er tilfældet med Haderslevs tidligere rådhus i Lavgade, syd for Domkirken og Torvet. Huset fremstår i dag i en ganske anden skikkelse, end da det blev opført efter den store

Rådhuset i Sønderborg er tegnet af arkitekt Holger Mundt, der fik opgaven efter en arkitektkonkurrence i 1931. Rådhuset blev opført i årene 1932-1933. Foto: Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot.

brand i 1627. Det rummer i sit inderste en sengotisk bygning og har formentlig fremstået i store, røde munkesten i to etager. Den tredje etage er bygget på i 1860'erne med L.A. Wiinstrup som arkitekt. Huset blev, i pagt med tidens ånd, historiseret en smule med en kamtakket kvist, spidsbuet arkade og kvaderpuds, men fremstår i øvrigt uden synlige rester af dette sene middelalderhus.

Begge husene var i funktion ved indførelsen af den preussiske købstadsordning i 1867 og Genforeningen i 1920 og fungerede op til kommunalreformen i 1970, hvor de blev afløst af nye bygninger.

Foruden disse to rådhus finder man to andre grupper af rådhus i det sønderjyske område, nemlig bygninger, der funktionsmæssigt har »overlevet« kommunalreformen i 1970, og bygninger, der er kommet til efter kommunalreformen.

Rådhusene i købstæderne og flækkerne

De, der »overlevede«, var naturligt nok få købstads- og flækkerådhus, mens de meget små landkommuner ikke havde et egentligt rådhus, men i bedste fald et mindre kommunekontor. Endnu ved kommunalreformen i 1970 var der mange steder, hvor byrådssalen var et lokale i forsamlingshuset eller kroen og socialforvaltningen en skuffe i sognerådsformandens skrivebord.

I de mange tilfælde, hvor flere sognekommuner i 1970 gik sammen i en ny primærkommune, blev en af de større byer udpeget som centerby. Her blev der som oftest opført et nyt rådhus, hvis man da ikke genanvendte en større kontorbygning.

Aabenraa og Sønderborg købstæder har begge rådhus, som fortsatte deres funktion efter 1970.

Aabenraas smukke klassicistiske rådhus er opført 1828-30 efter tegninger

af C.F. Hansen (1803-1883), tidens mest berømte arkitekt. Det er en typisk bygning for C.F. Hansen – og for tiden – men adskiller sig dog fra en række af hans bygninger ved at være opført i den egnstypiske, gule mursten med hvide kvaderliséner og sparrenkopgesims.

Mens rådhuset i Aabenraa har en relativt ydmyg beliggenhed i rækken af gadehuse, har Sønderborgs rådhus en meget markant beliggenhed.

Sønderborgs rådhus bygger egentlig på de samme principper og kvaliteter som C.F. Hansens rådhus, men blot i en nyere udgave. Stilmæssigt har huset modernistisk præg (»funkis«) med en beskeden tilsætning af klassicismens virkemidler. Bygningen er tegnet af arkitekt Holger Mundt (1887-1957), der fik opgaven efter en arkitektkonkurrence i 1931. Rådhuset blev opført i årene 1932-33 og er fortsat i funktion, idet der senere er tilføjet nogle tilbygninger. Med sin markante beliggenhed og sin enkle udstråling er Sønderborgs rådhus et meget typisk byggeri, der sender alle

de signaler, som et rådhus i hvert fald skulle have i mellemkrigsårene.

Blandt de ældste og mest unikke rådshuse er rådhusene i henholdsvis Højer og Augustenborg, der begge er indrettet i bygninger, som tidligere har tjent andet formål.

Højers rådhus er i typisk vestfrisisk stil med lave facader og stråtag, opført i røde mursten. Bygningen har tidligere rummet præstebolig og skolefunktioner og sender med sit beskedne ydre ganske andre signaler end de traditionelle rådshuse.

Det samme gælder rådhusets hovedbygning i Augustenborg. Hertugbyen er hovedsagelig præget af de mange smukke 1700-tals bygninger. Det er derfor særdeles naturligt, at også rådhuset findes i en sådan bygning.

Gråsten havde også mulighed for at beholde sit rådhus, idet byen blev administrativt centrum i 1970. Rådhuset ligger – som et rådhus skal – på Torvet i Gråsten og er opført i 1954 med Chr. Surlyk, Aabenraa, som arkitekt.

Bov rådhus, tegnet af arkitekterne Halldor Gunnløgsson og Jørgen Nielsen, er opført i 1978 i deres så karakteristiske stil. Foto: Jørgen Toft Jessen.

Aabenraas klassicistiske rådhus, tegnet af arkitekt C.F. Hansen og opført 1828-1830. Rådhuset er oprindeligt opført i en række af byhuse på Storegade, men efter anlæggelsen af Rådhusgade i 1878 er der forbindelse fra Rådhuset ned til havnen, der på daværende tidspunkt var helt central for købstadens økonomiske liv. Foto: Jørgen Toft Jessen.

1970'er rådhusene

Med kommunalreformen i 1970 var der pludselig en række nye kommuner, som stod uden rådhus. Samtidig skulle de stable en langt større administration på benene til dels at klare de mange nye og større opgaver, som fulgte med de mange reformer, bl.a. bistandsloven og planlovene, op gennem 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, dels til at varetage opgaver, der blev lagt ud til kommunerne fra staten. Man kaldte dem dengang for »storkommuner«. Det klinger lidt morsomt i dag, hvor man har sammenlagt til endnu større enheder.

En række nye landkommuner som Tinglev, Nr. Rangstrup, Gram, Røding, Christiansfeld, Sundeved, Lundtoft og Bov m.fl. var ganske uden muligheder for at rumme de ret betydelige

administrationer, som fulgte af disse reformer. Resultatet var, at der blev bygget (eller ombygget) adskillige nye rådhus.

Med dette boom i rådhusbyggeriet var det klart, at der nogle steder også blev bygget relativt ambitiøst, mens andre »klarede« sig med mere beskedne om- og tilbygninger.

Tønder fik et ganske nyt rådhus (1979) med en ny beliggenhed, der måske mere var betinget af en let tilgængelighed for biler end en visuel positionering i byen. Rådhuset blev tegnet af Halldor Gunnløgsson (1918-1985) og Jørgen Nielsen i en stil, der var kendetegnende for dette makkerpar. Stilen er en modernisering af den klassiske danske teglstenstradition og som sådan med et sikkert greb om tingene. De

samme arkitekter tegnede næsten samtidig rådhuset til den nye Bov Kommune – slægtskabet er synligt.

Haderslev fik ligeledes et nyt rådhus, taget i brug 1974. Her gik man lidt mere radikalt til værks, idet man simpelthen nedlagde en halv gade, Skolegade, og rev en række gamle huse ned for at opføre et ganske anseligt nybyggeri med et helt moderne udtryk. Finn Monies (1921-) var arkitekt på dette byggeri, der funktionsmæssigt blev knyttet sammen med den gamle, fredede Katedralskole – i øvrigt bygget af L.A. Winstrup (1815-1889), der havde stillingen som Landesbaurat i en årrække under den preussiske administration. Byggeriet var et voldsomt indgreb i den gamle by, men har dog efterhånden opnået en vis status som et funktionelt og tidstypisk byggeri.

Som anført forestod arkitekterne Gunnløgsson & Nielsen for opførelsen af et ganske nyt rådhus i Bov Kommune

(1978). Huset rummer de samme elementer og kvaliteter som Tønders rådhus og er fast funderet i den danske tegltradition.

I Tinglev byggede man ligeledes med »udensogns« arkitekter, idet man valgte firmaet Friis & Moltke fra Aarhus. Dette makkerpar var i tiden meget kendte for opførelsen af en række Hvide Hus Hoteller samt Hotel Lakolk på Rømø. Deres meget enkle og lidt »brutale« stil var et nybrud i dansk arkitektur. Tinglevs rådhus brød ikke med firmaets markante linie og fremstår i dag, på trods af sin beskedne placering, som et væsentligt byggeri i genren. Huset har senere fået tilbygget et borgerhus og bibliotek, der ikke helt matcher rådhuset.

Rådhusene i Toftlund, opført 1972 (den nye Nørre Rangstrup Kommune), og i Vojens, opført 1973, har stilmæssigt mange ting tilfælles. Det første er tegnet af firmaet Thomsen & Krogh, Hader-

I Tinglev fik man det kendte arkitektfirma Friis & Moltke fra Aarhus til at tegne kommunens nye rådhus, der stod færdigt i 1977. Deres stil, med brug af de rå betonelementer, markerede på dette tidspunkt et nybrud i dansk arkitektur. Foto: Jørgen Toft Jessen.

slev, det sidste af firmaet Ingomar Petersen, Vojens. Begge bygninger er opført umiddelbart efter dannelsen af de nye storkommuner, og især Vojens har en række stiltræk tilfælles med den amtsgård, som Sønderjyllands Amt byggede i forbindelse med dannelsen af den nye struktur. Begge bygninger kan bedst betegnes som gedigne administrationsbygninger.

I Rødding forestod arkitekterne Kleemann og Bank Rasmussen, Haderslev, byggeriet af et helt nyt rådhus, på en ny placering. Huset markerer sig ikke særligt, og den ydre fremtræden er enkel og relativt klassisk med røde mursten og tagsten. Ove Gubi & Otto Jensens rådhus i Rødekro må siges at have samme status som godt og gedigent byggeri, der på de fleste punkter holdes inden for den traditionelle teglstensarkitektur.

De tilkøbte rådhus

En række kommuner »nøjedes« med en udbygning af tilkøbte bygninger eller overlevende gamle kommunekontorer, nedlagte skoler eller lignende.

Lundtoft kommune etablerede rådhus i en tidligere skole, hvor der allerede i 1970 blev opført en tilbygning ved arkitekterne Nielsen & Nielsen, Aabenraa. Skolen er bygget i 1938, og tilbygningen yder ikke helt den gamle skolebygning retfærdighed, idet den klassiske stil er noget fraveget.

En tidligere skole danner også basis for den kommunale administration i Løgumkloster. Chr. Skodborg fra Tønder forestod ombygningen i 1970, og i 1980'erne forestod arkitekt Klemann, Haderslev, en væsentlig tilbygning, der fik sit ganske selvstændige udtryk i forhold til den gamle skole, der er opført i såkaldt »Tysk stil«.

Rådhuset i Gram er ligeledes en tilbygning til et bestående byggeri i en typisk stil fra slutningen af 70-erne, ikke specielt tilpasset, arkitektonisk markant eller fremtrædende – altså ordinært i bedste mening.

Christiansfeld klarede sig på forskellige adresser frem til 1983, hvor man ombyggede og etablerede rådhus i en tidligere møbelbutik i udkanten af byen mod øst. Det var en atypisk løsning, og resultatet står ikke mål med de kvaliteter, som byen i øvrigt markedsføres på.

Bredebro havde til huse i en toetages, helvalmet bygning. Denne har været i fortsat funktion, indtil en udvidelse blev nødvendig i sidste del af 1980'erne. Arkitektfirmaet 78 fra Tønder forestod en væsentlig udvidelse, der i sit hovedanslag trækker linier til den ældste del i det klassiske udtryk med helvalmet tag og teglmateriale.

Rådhusbyggeri i mange kvaliteter

Der tegner sig altså et mangfoldigt billede af de administrationsbygninger, som blev resultatet i årene efter dannelsen af storkommunerne i 1970. Der er arkitektonisk høj kvalitetsbyggeri imellem, men der er også eksempler på det modsatte.

En del af bygningerne vil, i hvert fald indtil videre, skulle indgå i de nye, helt store kommuners bygningsportefølge. Der er vel næppe planer om at bygge nyt umiddelbart, og man kan forestille sig at der også er en smule tvivl om en eventuel placering.

De bestående bygninger er dog på sæt og vis med til at tegne et billede af en kort periode i den kommunale administration. En periode, der formentlig blev væsentligt kortere, end mange havde forestillet sig ved den store kommunalreform i 1970.

Kommunesammenlægninger 1920, 1970 og 2007

Af HANS HOLT

Det er i dag 36 år siden, at Danmark i 1970 fik en gennemgribende reform af kommunestyret. Det betød bl.a. afsked med den gamle opdeling mellem land og by. Dermed sagde man også farvel til forskellen i service over for borgerne på landet og i købstæderne. En af de kommunale embedsmænd, der i øjeblikket er travlt beskæftiget med gennemførelsen af kommunalreformen, er kommunaldirektør Hans Holt, Løgumkloster kommune. Han ser her tilbage på sammenlægningen i 1970 og påpeger forskellene mellem reformen i 1970 og i dag.

Tiden før 1970

Kommunerne og dermed væsentlige dele af den offentlige sektor har gennem årene – med ændringer afpasset til hver deres tid – gennemgået betydelige tilpasninger og reformer, der fuldt ud matcher den private sektor.

Løgumklosters meget smukke rådhus, der oprindeligt er opført i 1904 som kommuneskole tegnet af Laurids Thaysen, men som i 1972 blev taget i brug som rådhus. Siden har rådhuset fået en stor tilbygning i 1980'erne. Foto: Jørgen Toft Jessen.

Før 1920 bestod det, der indtil 31. december 2006 udgør Løgumkloster Kommune, af 26 kommunale enheder. Det var bl.a. Alslev nord for åen, Alslev syd for åen, Holme, Kløjning, Mårbæk og Øster Terp.

I 1920 blev det så til Bedsted Sogn, Højst Sogn, Nørre Løgum Sogn, Løgumkloster Landsogn (bl.a. Ellum, Dra ved og Asset) og Løgumkloster Flække.

Disse sognekommuner og Løgumkloster Flække blev 1. april 1970 til Løgumkloster Kommune, der i løbet af de første år blev en kommune med godt 7.000 indbyggere. Dermed var Løgumkloster en af de 129 kommuner med et befolkningstal på under 10.000 indbyggere. Ved reformen i 1970 blev antallet af kommuner i alt 275. I midten af 1960'erne havde der været ca. 1300 kommuner.

En af de væsentlige forskelle på offentlig og privat virksomhed er bestyrelsens sammensætning og målsætning. I den private sektor er målsætningerne normalt forholdsvis entydige, medens den offentlige sektors målsætning nødvendigvis bliver et kompromis mellem forskellige politiske målsætninger.

Forskellen er blevet mere og mere markant i takt med, at kommunerne er blevet større, da der kan være en tendens til mere politisk polarisering i takt med kommunens størrelse.

Indtil 1970 var det ikke mindst i de små kommuneenheder og i de små kommuner først kommuneforstanderne og senere sognerådsformanden, der

klarede ærterne. Mange steder uden professionel medvirken ved andet end helt specielle opgaver. Det var ofte gæve mænd og meget få kvinder – bortset fra hende, der stod bag sognerådsformanden. Rettænkende mennesker har gjort et enormt stykke socialt og samfundsgavnligt arbejde på uselvsk facon. Men de var ofte alene om at styre magten. Som vi alle kender tilfælde, kunne det så gå galt, når magt og liden demokratisk indsigt og indflydelse blev parret. Når vi oplever nutidens »historier« i samme genre, er der nok grund til – generelt set – at være stolte af vore forfædres indsats i sogneråd m.v., selvom meget nok er foregået mindre millimeterfærdigt end i dag, og alt, der var forkeret, nok ikke blev opdaget.

Målene med reformen i 1970

I 1970 var målsætningen at øge velfærd, at fremme ensartet og ligelig behandling, at muliggøre indførelsen af offentlige reformer (Bistandsloven, Kildeskatteloven, CPR-registrering m.v.) og at fremme de demokratiske værdier helt ud til kommunerne. Vel nok også for at muliggøre tilsynet i et bredere og mere gennemskueligt perspektiv. I hvert fald blev tilsynet mere finmasket, og mange klage- og ankeinstanser blev indført.

I det hele taget resulterede det i en professionalisering af den kommunale verden. Det betød, at antallet af ansatte nødvendigvis voksede hos kommunerne. En stadig uhæmmet strøm af bureaukratiske tiltag har gjort, at den teknologiske udvikling ikke har kunnet udnyttes til udgiftsreduktioner i den offentlige sektor, da kravene til kompleksitet blot er øget. Hovsainitiativer på grundlag af tilfældige »sager« overskygger sammenhæng og helhed. Uden målrettede politikker og overordnet sammenhæng mellem disse vil bureau-

kratiet ikke kunne bremses. Det vil gøre, at der skal bruges enorme ressourcer til ingen verdens nytte i bogstaveligste forstand. Der vil i hvert fald være en tendens til, at der bindes alt for mange gode ressourcer i bureaukrati frem for, at disse kunne bruges på brugerne, de ældre, skolebørn og svagtstillede medborgere.

Større enheder kan udnyttes til effektivitet og forbedring af velfærd. Men større enheder i sig selv gør ingen forskel. Det er de personlige ressourcer, der gør forskellen. Kursen må rettes mod velfærd til gavn for det enkelte menneske. Det er det, frontlinien ude i kommunerne er optaget af. Det er det, de har lyst til. Det er gode oplevelser med borgerne, der fremmer velfærd og udvikler den service, som borgerne har brug for.

Med den afgang, som vil komme gennem de store årgange, der fratræder på grund af alder, er der alle tiders chance for, at arbejdsstyrken kan reduceres uden dramatik. Nu er det op til Christiansborgs politikere at indrette samfundet, så der sker administrative forenklinger. Det gøres ikke med knopskydninger, men med en forenklingsreform, der bygger op helt forfra – område for område.

Chancen er der. Men der er også risiko for kaos, hvis opgaven ikke tilpasses i takt med ressourcetilpasning.

Målet og det forventede resultat er helt uomtvisteligt et andet nu end i 1970, hvor der var tale om en meget væsentlig udvidelse af den kommunale sektor. Ved den nuværende kommunesammenlægning er der nærmere tale om en forventet omfattende rationalisering og effektivisering. Det kommer ikke af sig selv. Et godt resultat kræver helt andre overordnede rammebetingelser. Der er lagt op til styring ovenfra. Det lykkes ikke uden, at der

reelt motiveres til medspil nedefra og sker en reel inddragelse af oplevelser fra den daglige dont i kommunerne – set fra borgernes side og set fra de medarbejdere, der har fingeren på pulsen. Rammerne skal naturligvis i sidste ende fastsættes politisk, men når de gode intentioner med »borgeren i centrum« skal blive til virkelighed, er det nødvendigt at kende den virkelige verdens oplevelser og behov for informationer fra andet end tilfældige »medie-sager«.

Sammenlignes reformen i 1970 og reformen med de kommunesammenlægninger, der sker pr. 1. januar 2007, er der væsentlige forskelle. I 1970 var nogle væsentlige faktorer:

- De små sognes varetagelse af samfundets administrative opgaver blev i høj grad flyttet fra folkevalgte til ansat personale.
- Et mål var at professionalisere de administrative enheder således, at de blev gearret til at håndtere bl.a. Bistandsloven, Kildeskatteloven, CPR-registrering m.v. Mere eller mindre blev der lagt en kim til bureaukratisering.
- Ligestilling og ensartethed fik bedre vilkår, selv om indkøringen af de nye kommuner ikke ligefrem revolutionerede disse ting fra starten. Men det mere tætmaskede system med tilsyn og anke- og klage muligheder kom til at spille en stor rolle.
- I nogen grad var reformen i 1970 meget mere forventet. Der var en bred opfattelse af nødvendigheden qua udsigten til de væsentlige lovændringer.
- Den lange proces og mange års forudgående drøftelser var naturligvis også med til at modne.
- Der var ikke i samme grad som i de nuværende kommuner en »kultur« i sognene i og med, at der var få eller ingen ansatte. Der var slet ikke i

Kommunerne oplevede en voldsom vækst efter kommunalreformen i 1970. Her er det Klipleve sogns pengeskab, der stod hos sognerådsformand Henning Carstensen indtil 1937, hvor kommunen fik et kommunekontor. Før Sønderjyllands første kommunalreform i 1921/22 stod pengeskabet i den langt mindre Klipleve landkommune. I dag kan det ses på Klipleve lokalhistoriske arkiv. Foto: Kim Furdal, Museum Sønderjylland. ISL.

samme grad som nu en medarbejderstab, der skulle overflyttes. Opgavetilrettelæggelsen blev bygget op helt forfra. Der var ikke så meget »vi plejede«.

Det er ikke altid kun de store ting, der optager sindene. Navne er et godt eksempel på det. Kommunens navn kan være et væsentligt stridsspørgsmål. Eksempelvis har uenighed i 1970 resulteret i, at det på et landkort har været vanskeligt at finde Nørre-Rangstrup, Trehøje og Hashøj. Tilsvarende eksempler kan også findes ved denne kommunesammenlægning, men i Sønderjylland er der rendyrket valgt Aabenraa, Haderslev, Sønderborg og Tønder efter de nye kommuners største byer.

Gadenavnene – nye gadenavne – er jo også interessante. Det er der et godt eksempel på fra 1970 i Tønder Kommu-

ne. Kommunalreformen i 1970 betød, at folkeregisteradresserne blev ændret fra stednavne (landsbynavne) til gadenavne. Hver ejendom skulle tilknyttes et gadenavn og nummer, og der måtte kun være en af hver i den nye kommune. Da der i omegnsbyerne til Tønder flere steder var de samme navne som i Tønder by, måtte der træffes beslutning om ændringer. Der blev som regel taget udgangspunkt i fastholdelse af eksisterende kvarterer (f. eks. et kvarter med fuglenavne), navnets særlige tilknytning til en lokalitet på stedet eller bevarelse af de veje og gader, der havde flest adresser. I Tønder Kommune betød det, at Slotsgade i Tønder blev til Frigrunden, og Slotsgaden i Møgelthønder blev bevaret. Men den lille Birkevej i Abild måtte se sig navneforandret til Birkevænget.

Disse ting blev der truffet beslutning om i det daværende »Sammenlægningsudvalg«. Men der skulle jo navngives over hele kommunen, og der var tidsfrister på, så på folkeregistret i Tønder kunne man sagtens finde et godt og relevant navn til de øvrige veje i kommunen. Så det blev blot gjort administrativt. Men det var kun godt og relevant, indtil borgerne hørte om navnene. Så blev der opstandelse. Det betød, at den nyvalgte borgmester Svend Kirchheiner måtte rundt til hver eneste kro og hvert eneste forsamlingshus i kommunen for at rede trådene ud. Men Kirchheiner var diplomatisk og klarede drøftelserne på disse borgermøder med stor smidighed og respekt for de borgere, der følte sig forurettede. Det blev langt de fleste steder vendt fra opstandelse til en god dialog med borgmesteren også om mange andre kommunale forhold.

På samme måde som ved valget i november 2005 var der flere kandidater til borgmesterposten i Tønder i 1970.

Den navnkundige borgmester Johann Jessen Paulsen (C) holdt op efter ca. 31 år på posten. Alene Venstre havde sognerådsformand Rode Andersen, Abild, sognerådsformand Hans Juhl, Tønder Landsogn, de nyvalgte byrådsmedlemmer Svend Kirchheiner og Olav Knudsen samt det genvalgte medlem af Tønder Byråd, slagteridirektør Andresen. Det fik Hans Juhl, der ikke selv aspirerede, til under konstitueringsforhandlingerne at udtrykke: »Jah, vi ha´ jo f´e kok og æ reck, og vi ska´ jo ha´ de tre a´ dem skøt ne´e«. Så galt gik det ikke. De fik alle indflydelsesrige poster i det nye byråd, og Svend Kirchheiner blev borgmester.

I sammenlægningsudvalget er det som bekendt Vagn Therkel Petersen, der er formand og dermed borgmester i Tønder Byråd fra 1. januar 2007. I det nye byråd vil der i øvrigt være syv erfarne tidligere borgmestre.

Udfordringerne i 2007

Ved den igangværende kommunesammenlægning er der hovedsageligt følgende faktorer, der afviger i forhold til 1970:

- De langt mere komplekse data, systemer og regler.
- Afhængigheden af IT.
- Omorganisering og flytning af et personale – herunder medarbejdere fra amtet – efter reglerne for virksomhedsoverdragelse. Det betyder, at der i høj grad skal tilpasses kulturer, sædvaner og praksis fra mindst syv forskellige større organisationer og fra rigtig mange mindre arbejdspladser inden for disse organisationer.
- Lokalbefolkningen og byrådsmedlemmerne er denne gang – om muligt – endnu mere lokalpatriotiske end i 1970. Der er et stort behov for at skabe fælles helheder med respekt for og udgangspunkt i lokalområder-

ne. Det er vigtigt ikke mindst i en geografisk stor enhed (den nye Tønder Kommune vil blive Danmarks geografisk fjerdestørste kommune), at der hurtigt føles fællesskab og opleves gensidig respekt i hele kommunen.

- De økonomiske forudsætninger for sammenlægningen har været styret meget markant i forhold til 1970.

Ved reformen i 1970 blev en meget stor del af sammenlægningsarbejdets praktiske side gjort manuelt. Det er uoverkommeligt denne gang, dels da datamængden er så voldsom, dels da de mange systemer er så omfattende. Data er i dag bygget op omkring et samlet system for en kommune og således helt relateret til én kommune. Derfor var der også lagt op til at dele ved kommunegrænserne, så borgerne i en kommune måtte finde sig til rette med en beslutning om, hvor man overordnet ville hen. Det har byrådene siden udmeldingen om at der kun blev sammenlagt hele kommuner, virkelig bestræbt sig på at indrette sig efter. Ofte i væsentlige konflikter med befolkningen i delområder af kommunen. Fra central side er det senere lavet om. Det er fint og godt for de sogne, der har fået ønskerne opfyldt, men »kovendingen« har, som det kunne forudses, givet naturlige frustrationer. Udfordringen i den teknologiske opbrydning og sammensmeltning af alle de kommunale og amtskommunale registre, systemer og IT-løsninger skal ske ved én gigantisk proces. Det bliver sandsynligvis en meget større udfordring end år 2000-IT-overgangen.

Der er i Danmarkshistorien lavet mange fusioner. Alt bliver større også i Danmark. Den store forskel og udfordringen i forhold til andre større fusioner er netop, at det sker i den offentlige sektor med de demokratiske vilkår, som dette indebærer og skal indebære. Det

er et samfund, der laves om. Det drejer sig ikke »kun« om aktionærer og en kundekreds. Processen skal favne alle borgerne – og så vidt det er muligt med såkaldt »sikker drift«. Det vil sige en kontinuerlig varetagelse af service og myndighedsopgaver, uden at borgerne servicemæssigt mærker synderligt til kommunesammenlægningen.

Året 2006 kan netop på grund af de demokratiske forudsætninger mange steder blive en særlig udfordring.

To besluttende organer, de gamle byråd og sammenlægningsudvalget, med til dels sammenfaldende kompetencer kræver samarbejde eller risiko for mangel på samme. Det vil indebære udfordringer. To parallelle politiske besluttende organer i 2006 vil uanset nok så afklarede regler helt givet give indbyrdes udfordringer. Rent politisk er det ikke blot det at træffe beslutninger. Nej, vejen dertil er ikke altid lige eller lige hensigtsmæssig. Det er en historisk begivenhed – en midlertidig styreform, som aldrig er afprøvet før. Men det gør bestemt ikke situationen mindre inter-

En af de mange opgaver, der forestod efter kommunalreformen i 1970, var en tilretning af gadenavnene, så et gadenavn kun optrådte et sted i kommunen. Det betød bl.a., at Slotsgade i Tønder skiftede navn til Frigrunden. Foto: Museum Sønderjylland. Kulturhistorie Tønder.

essant. Ikke mindst når der med udgangspunkt i erfaringerne fra 2006 efterfølgende kan forskes i de mange hændelser og episoder, som er oplevet og vil opleves i resten af året i de mange kommuner, som er involveret i en kommunesammenlægning.

Forlovelser og arrangerede ægteskaber

Men også tiden forud for 2006 med kommunernes gensidige forventninger, »frierier, »forlovelser«, »uddeling af kurve«, »skilsmisser« og så dem, som ingen ville lege med, men som så alligevel – via Indenrigs- og Sundhedsministerens medvirken – blev placeret i et »arrangeret ægteskab«.

I Danmarks sydvestlige hjørne var mulighederne helt naturligt geografisk begrænsede med hav mod vest og landegrænsen mod syd. Der skulle laves landvindinger mod nord og øst.

Omkring årtusindskiftet var der indledt et erhvervs- og kommunesamarbejde – et af de mest omfattende kommunesamarbejder – mellem Bredebro, Højer, Løgumkloster, Skærbæk, Tinglev og Tønder Kommuner. Men relativt tidligt i processen blev det klart, at Tinglev, der normalt har en vestvendt del bl.a. omfattende et på mange måder dynamisk Bylderupområde, ville vælge at gå imod øst til den nye Aabenraa Kommune. Rødekrø – i en vis grad i forvejen »sammensmeltet« med Aabenraa – var i givet fald en naturlig medspiller i den nye Aabenraa Kommune. Så mulighederne østpå var derfor hurtigt udtømte.

Dermed var de naturlige geografiske forudsætninger lagt for en ny »Vadehavskommune« eller en kommune op langs vadehavet med kommunerne helt ude ved vadehavet og Nørre-Rangstrup, Løgumkloster og Tønder Kommuner. I de første drøftelser var også Ribe, Bramming og Gram kommuner inddraget.

Efter etableringen af de nye kommuner er spørgsmålet om de fremtidige kommunevåbner blevet et emne, der optager mange. I Sønderjylland har de fire nye kommuner valgt at anvende de middelalderlige byvåbner fra købstæderne som symbol på den fælles identitet med historiske rødder. Nogle steder i en ny tegning. Her er det Tønder kommunes våben med et gult skib på blå baggrund og grønne bølger, der med sikkerhed kendes tilbage til 1443. Illustration: Tønder kommune.

Det blev dog relativt hurtigt til indledende forhandlinger mellem kommunerne fra Ribe i nord til Tønder i syd. Hvor interesserede, de syv kommuner reelt har været i et samarbejde om så stor en kommune, kan naturligvis vanskeligt klarlægges, da det ikke blot er de personer, der mødes, der spiller med i processen. Det gør de forskellige parter bagland også. Men der var helt klart seriøse realitetsforhandlinger, hvor især Skærbæk Kommune kæmpede for en samlet løsning. Når der kort skal findes en begrundelse for, at det ikke blev en Ribe-Tønder-løsning, skal

den vel findes i frygten for håndteringen af en så relativt geografisk stor kommune og så en vis »rivalisering« i fremtiden eller frygt for det mellem de to »storebrødre« Ribe og Tønder i samarbejdet.

Personlige bekendtskaber og relationer har også en væsentlig betydning, når der skal skabes enheder. Eksempelvis er der ikke tvivl om, at daværende borgmester i Løgumkloster Th. Geils personlige indsats og kontakter til Bedstedområdet i sin tid betød, at Bedsted Sogn (som en del af Aabenraa Amt) i 1970 kom til at blive en del af Løgumkloster Kommune i Tønder Amt. Og der kan findes flere gode eksempler. Men der er også eksempler på, at egne personlige interesser har haft afgørende indflydelse. Uden at dette i sig selv kan siges at have haft negative følger.

Med den indsats, der allerede nu er lagt for dagen for at få gennemført reformen, skal vi tro på og kæmpe for, at reformen får en god effekt for det danske samfund og den enkelte borger.

Hvis vi vil nostalgi, kan vi blot vende blikket over på den anden side af landegrænsen, der kan vi anno 2007 stadig se små kommuner, der svarer til vore kommuner før 1920.

Det vigtigste er dog, om det danske samfund kommer til at fremstå bedre og mere bæredygtigt i fremtiden. Det er der god grund til at tro, når der skabes grobund for ensartede forudsætninger for at drive et lokalsamfund. Her er en afbalancering af lige muligheder for erhvervsudvikling og økonomisk udjævnelse eller kombinationer deraf et eksistensvilkår. Men det er en helt anden sag.

Tønder Kreds

» HELGOLAND«

Historisk tur med en overnatning, så der bliver mulighed for at komme ned til de underjordiske ubådsanlæg på den tidligere danske ø Helgoland. Hvis interessen er der, vil turen foregå først i juni måned 2007 med bus, der starter i Skærbæk og kører sydover til Bysum (køretid ca. 2 timer, sejltiden omkring samme tid). Overnatning på øen med aftensmad og morgenmad. Med dansk rejseleder. Ved et rimeligt antal tilmeldinger (40 til 50 personer) vil prisen kunne holdes mellem kr. 1.000,00 og 1.100,00.

(Besøget i det underjordiske kræver rimeligt gode ben)

Turen gælder for alle medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland.

HVORDAN ER INTERESSEN?

Da vi gerne vil vide, hvorledes interessen er, kunne vi godt tænke os en *uforbindende tilmelding senest d. 1 nov.* så ring eller send en email til.

Tlf. 74 75 21 47

odaogfinn@get2net.dk

Finn Clemmensen

Tlf. 74 72 50 63

galgestroemvej-2@privat.dk

Carl E. Michelsen

Det sker – på Museum Sønderjylland

Naturhistorie og palæontologi – Gram Lergrav. Godt et år efter

Den 8. maj 2005 åbnede det nye museum ved Gram Lergrav. Den smukke træbygning er blevet rost meget for sin specielle arkitektur og for den måde, den tilpasser sig beliggenheden midt i Gram Storskov. Det er en lille utraditionel arkitektonisk perle, der sætter nye standarder for pavillonbyggeri. For museet består i sin enkelhed af fire pavilloner, fremstillet på fabrikken i Vinderup ved Struer, der bindes sammen af et 600 m² stort, svævende tag, båret oppe af høje, skrånede pyloner. Arkitekten har, med hensyn til placeringen af de fire pavilloner, ladet sig inspirere af de uregelmæssige sprækker, der dannes i Gram leret, når dette udtørres. Derfor ligger pavillonerne skævt og forskudt i forhold til hinanden, så der er meget få rette vinkler i museet.

Der er sagt mange pæne ord om vore nye udstillinger. Udstillingsfaciliteterne i den nye bygning er i ét plan, således at også kørestolsbrugere har adgang til hele bygningen. I den store udstillingssal er der ingen vinduer, og det har derfor været muligt at lyssætte udstillingen optimalt med fiberlys, der ikke skader fossilerne, samtidig med, at det giver dybde og »liv« i de udstillede genstande. Af museets store samling af de 8 millioner år gamle hvalfossiler fra Gram Lergrav er de væsentligste fund udstillet. Der er fokus på hvalerne på en 13 meter lang hvalfrise, der viser udviklingen af disse dyr, fra den første »landlevende hval med fire ben« til dens efterkommere, der var fuldt tilpasset livet i havet. Herudover er samtlige fossile dyre- og plantegrupper fra leret udstillet.

På trods af, at vi har fået bygget et nyt og utraditionelt museum på kanten af Gram Lergrav, et museum med udstillinger, som vi kun har hørt rosede bemærkninger om, så er det relativt få besøgende, der har fundet os. Vi havde naturligvis forventet, at der ville komme et stort rykind, når vi præsenterede et helt nyt museum med samling

terede et helt nyt museum med samling som man ikke finder andre steder i Danmark. Vi havde også sat vor lid til turistfolkernes mantra, at familier, der rejste rundt i Danmark, gerne ville have en aktiv ferie. Det har man mulighed for i Gram, for man kan selv grave efter fossiler i leret, man kan undersøge dem i laboratoriet, og man kan sammenligne dem med de udstillede dyr.

Oftentimes har begejstrede gæster spurgt, hvorfor vi ikke har gjort opmærksom på os selv og vi kan kun svare, at det har vi ikke haft mulighed for. Der kan kun afsættes meget midler af vort beskære budget til markedsføring – desværre! Men heldigvis er der lokale avis i området meget villig til at bringe nyt fra de sønderjyske museer. Der er den anden parameter, der også spiller ind. Skiltning til museet. Meget ofte er vi blevet gjort opmærksom på, at skiltningen er for dårlig, at vi er for svære at finde. Jeg kan kun give publikum ret, skiltningen til museet er alt for dårlig, men et resultat af Sønderjyske lands Amts skiltepolitik. Det synes jeg desværre, at et museum, der i vid udstrækning er betalt af offentlige midler, ikke bør fortælle, at det eksisterer, og hvor man finder det. En tredje årsag til det relativt svage besøgstal på museet kunne være vores fagområde: Der undervises kun lidt eller slet ikke i geologi og palæontologi i skolerne, så en stor del af publikum har sandsynligvis svært ved at relatere vore udstilling til noget kendt, noget de kan forholde sig til (vi arbejder i millioner af år).

De besøgende, vi trods alt får på museet (sidste år omkring 7.500), er dog kvalitetsbærende, der bruger lang tid på både udstillinger, udgravninger og undersøgelser. Vi håber, at besøgstallet vil stige i fremtiden idet vi sætter vor lid til effekten af mund-til-mund reklamer, der godt nok er lidt langsom, men heldigvis gratis.

Flemming Ro

Arkæologi Haderslev. Oldtid og middelalder
9. aug. – 7. jan.: Keramik fra renæssancen. Udstilling som belyser keramikens former og funktioner i Nordeuropas renæssance.

Kulturhistorie Aabenraa. Søfart – landbrug – byhistorie
3. okt. – 5. nov.: Udstilling af flaskeskibe arrangeret af Aabenraa Museums Venner.
7. nov. – 31. dec.: »Oldemors Juletræ«.

Kunstmuseet Brundlund Slot
ndtil 7. jan.: Malerier af C.W. Eckersberg fra Kunstmuseets samling.
8. okt. – 7. jan.: MIND-TRAFFIC – Bylandskaber af Anders Moseholm fra 1996-2006.

Kulturhistorie. Sønderborg Slot
ndtil jan. 2007: »Renæssancen – igen – igen«. Om kunstmaleren Carl Chr. Magnussen og den »Cumberlandske« samling på Sønderborg Slot.

1. okt. – 31. dec.: Kunstnergaven til Sønderjylland.
2. okt. – 31. dec.: »Folkeflid, -fusk, -fornøjelse«. Udstillingen viser eksempler på den gamle folkekunst og en række prøver på individets skabertrang, der har skabt en mangfoldighed af moderne folkekunst.

Cathrinesminde Teglværk
ndtil 29. okt.: Udstilling om teglværket Grønlands keramiske industri.

Kunstmuseet Tønder
22. sept. – 19. nov.: »I skyggen af det blå – malerier« – Axel Bentzen.
30. sept. – 5. nov.: »Roskilde Landevej« – Axel Bentzen, malerier.
7. okt. – 10. dec.: »ID 1900« – Citroën ID 19 og 1900-tallets danske malere.
18. nov. – feb. 2007: Carl Magnus & Jørn Larsen – malerier – skulpturer – installation.

Drøshes Hus, Tønder
1. apr. – 31. dec.: »Vor tids orkis«. En lærer og hendes elev – kniplelærer Karen Hoffritz og elev Rose-Maria Helle.

Højer Mølle
Indtil 31. okt.: Snæbelprojektets betydning for fiske- og fuglelivet i Vidå-systemet.

Naturhistorie og palæontologi. Gram Lergrav
Permanent: Udstilling af Gram Lergravs fossiler

»Bogen om« en succeshistorie

»København-Bonn erklæringerne 1955-2005. De danske mindretalserklæringers baggrund, tilblivelse og virkning«. Red. af Jørgen Kühl. Udg. af Institut for Grænseregionsforskning, Syddansk Universitet. Aabenraa 2005. 668 sider, ill. Pris: 295 kr.

Det er svært at overvurdere København-Bonn erklæringernes succes. De har haft grundlæggende betydning for, at det tidligere så anspændte forhold mellem flertalsbefolkningerne og mindretallene nord og syd for den dansk-tyske grænse har udviklet sig så markant i fredelig retning, at det ofte nævnes som en model for løsning af nationale konflikter andre steder.

De to dokumenter fra 1955 går – i sammentrængt referat – ud på, at de to landes myndigheder forpligter sig til at behandle deres mindretal ordentligt. Erklæringerne er ganske korte, men de fylder meget i grænselandets nyere historie, og tilsvarende fylder denne publikation, som er udkommet i anledning af 50-års jubilæet, godt i bogreolen. Mange forskere med dansk, tysk og frisisk baggrund har her givet deres bidrag til at belyse erklæringernes »baggrund, tilblivelse og virkning«.

Bogen består af 11 artikler, som belyser en vifte af temaer fra det statspolitiske til forskellige politiske og kulturelle aspekter af forholdene i grænselandet, f.eks. mindretalsprogenes status, et af mange eksempler på, at hverdagens brogede realiteter ikke nødvendigvis stemmer overens med juridisk formulerede retigheder (i dette tilfælde bl.a. »Den europæiske pagt om regionale sprog eller mindretalsprog«). Nogle af bidragene tager sigte på at give læserne overblik over en del af emnet, mens andre bringer ny indsigt på afgrænsede områder.

Dertil kommer en række tillæg, dels aftryk af selve København-Bonn erklæringernes ordlyd og enkelte andre væsentlige dokumenter om mindretallenes forhold, dels en samlende kronologisk oversigt over udviklingen i de nationale forhold i grænselandet. Denne årstalsliste kan hjælpe læseren til at få overblik over et stort stof, hvor det ellers kan være vanskeligt for den, der ikke er specielt fortrolig med grænselandets historie, at holde den røde tråd. Oversigten gør ekstra stor nytte, fordi den fornuftigvis ikke er begrænset til samme tidsramme som resten af bogen, men går helt tilbage til 1815, om end hovedvægten ligger på tiden efter 1945.

De forbehold, man kan have over for denne publikation, går – som allerede antydnet – mere på formen

end på indholdet. I kraft af bogens opbygning får det komplekse emne en ret uhomogen præsentation, hvor de enkelte afsnit i høj grad fremstår som enheder i sig selv. Der er endog separate litteraturlister efter hvert enkelt bidrag med deraf følgende talrige gentagelser, og man savner bl.a. et fælles register. Når dertil kommer, at sproget i visse afsnit ikke er specielt imødekommende over for læsere uden særlige forudsætninger, vil jeg gætte på, at kun et begrænset antal af den målgruppe, der nævnes i forordet, nemlig »et bredt, interesseret publikum«, vil få det fulde udbytte af den.

Derimod er der ingen tvivl om, at publikationen er den hidtil grundigste inden for sit felt. Den byder på både solid opsummering og indgående analyse, og den kommer så grundigt rundt om emnet, at den vil være uomgængelig for fagfolk inden for grænselandets nyere historie. I lang tid fremover vil den formodentlig være »bogen om« København-Bonn erklæringerne.

Anker Thygesen

Erindringssteder

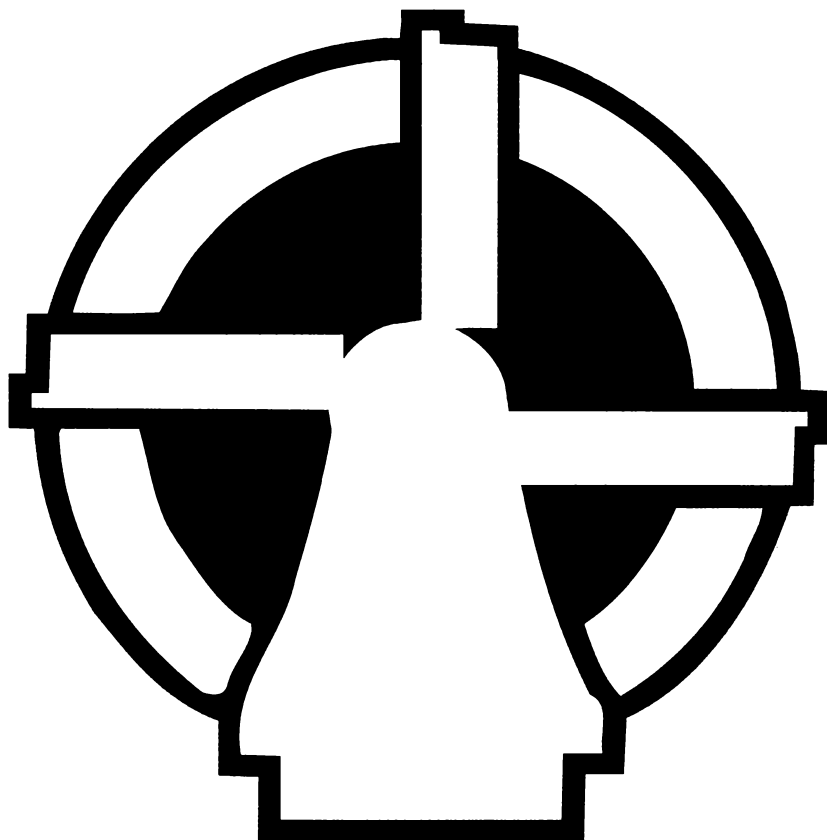
Inge Adriansen og Matthias Scharlt: »Erindringssteder nord og syd for grænsen«. Museum Sønderjylland og Kulturstiftung Schleswig-Flensburg 2006. 60 sider, ill. Pris: 40 kr.

Et udvalg på i alt 26 erindringssteder, 13 på hver side af den dansk-tyske grænse, præsenteret på dobbeltsider med hhv. dansk og tysk tekst. Kriteriet for udvælgelsen har været, at stederne på forskellig vis skulle belyse den dansk-tyske historie og fortsat spille en erindringspolitisk rolle.

Kronologisk spænder udvalget vidt, fra Danevirke til mindestenen for opførelsen af det fremskudte dige ved vestkysten. Mindeligt nok optager minderne om de slesvigske krige en stor del af pladsen. Der er dog også blevet plads til mere fredelige hændelser, som Frederik VI's besøg på Hallig Hooge efter stormfloden i 1825. Geografisk er der en spredning fra Fredericia i nord til Hemmingstedt i syd, med en betydelig overvægt af lokaliteter i den østlige del af Sønderjylland/ Slesvig. Hvert opslag fortæller om stedets historie, mindesmærkets udformning samt tilgængelighed og evt. tilbagevendende ceremonier på stedet. De mange illustrationer er hovedsageligt nutidige farvefotografier suppleret med enkelte historiske optagelser. Heftet er letlæst og vil egne sig fortrinligt som rejsefører på ture nord og syd for grænsen.

Britta Bargfeldt

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog. Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K. Telefon: 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev
tlf. 74 57 52 87

Sønderborg Amt

Ivan Skjoldager
Grundtvigs Allé 6
6400 Sønderborg
tlf. 74 43 19 41

Aabenraa Amt

Jørn Ulrik Larsen
Farverhus 112
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 62 23

Vægtæppet i amtsrådssalen

*Bagsiden
om
forsiden*

Når Sønderjyllands Amt nedlægges den 1. januar 2007, og amtets medarbejdere fordeles til kommuner, region og stat, følger de fleste af Amtsgårdens kunstværker samme vej. Hovedparten af kunstværkerne følger amtets medarbejdere til de nye arbejdspladser.

Ud over de 96 værker, som er placeret på medarbejdernes kontorer, drejer det sig om 92 værker, der er placeret i mødelokaler og fællesarealer.

Blandt de mere markante værker tæller fire store malerier udført af billedkunstneren Robert Jacobsen i amtsrådssalen. Disse værker sættes under hammeren på en offentlig auktion. Derudover er et mindre antal malerier, skulpturer og en række 1600-tals landkort vurderet af Museum Sønderjylland som havende særlig museal værdi i forhold til museets nuværende samlinger, hvorfor de overdrages til museet. Her skal nævnes værker af bl.a. Ole Sparring, Frede Christoffersen og Nicolaus Wehding samt ovennævnte landkort af Johannes Meier.

Museum Sønderjylland får yderligere ejendomsretten til fem værker, som forudsættes udlånt til placering i det offentlige rum. Det kunne være den nuværende placering, når Amtsgården overgår til den nye Aabenraa Kommune.

Der er bl.a. tale om portrætterne i amtsrådssalen af de tidligere amtsborg-

mestre Erik Jessen og Kresten Philipsen, samt den 5-delte gobelin.

Det store vægtæppe i amtsrådssalen er udført af væveren Ann-Mari Kornerup. Vægtæppet blev afsløret i marts 1983 og er udført direkte til endevæggen i amtsrådssalen. Med amtets officielle våben med løverne som det midterste tæppe, placeret bag amtsborgmesterens plads ved det cirkulære mødebord, omgivet af to store tæpper på hver side med motiver af det sønderjyske landskab indgår tæppet som en markant del af salen.

Til fremstillingen er der anvendt 22 kg hør, 1,5 kg guldtråd og 0,6 kg sølvtråd, og Kornerup brugte sammen med sine hjælpere to år til vævningen.

Hvorvidt den smukke gobelin fortsat vil være placeret i salen efter amtets lukning, må fremtiden vise.

Ove Mogensen